

Yazma Kitaplar

Kaynak: <http://www.yazmalar.org/elyazmaciligimiz.php#okutuphaneleri> (17 Şubat 2005)

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYANLARIN SUNUŞU

I. BÖLÜM

İSLAMİ YAZMALARIN TARİHÇESİ

YAZMALARIN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ
İSLAM DÜNYASINDAKİ ÖNEMLİ ARAPÇA YAZMA KOLEKSİYONLARI
YURT DIŞINDAKİ TÜRKÇE YAZMALAR
İLK TÜRKÇE YAZMALARIN ORTAYA ÇIKIŞI

II. BÖLÜM

OSMANLI KÜTÜPHANELERİ
İSTANBUL'DAKİ YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİ
ANKARA'DA YAZMA ESER BULUNAN KÜTÜPHANELER
EL YAZMASI ESER BULUNAN HALK KÜTÜPHANELERİ
EL YAZMASI ESER BULUNAN DİĞER KURUMLAR

III. BÖLÜM

YAZMA ESERLERDE METODOLOJİ

DÜZEN
DEĞERLENDİRME
TELİF METODLARI
YAZMA ESER TÜRLERİ
TASNİF VE KATALOGLAMA
YAZMALARIN TESPİTİ İÇİN GEREKLİ BAŞVURU KİTAPLARI
KATALOGLAR

IV. BÖLÜM

YAZMA ESERLERİN KORUNMASI BAKIMI VE TEMİZLİĞİ

V. BÖLÜM

YAZMA ESER UZMANI VE ARAŞTIRMACISININ DİKKAT ETMESİ GEREKEN KURALLAR

YAZMA ESER UZMANI
ARAŞTIRMACI

VI. BÖLÜM

YAZMALARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

HAT SANATI

SÜSLEME SANATI
MİNYATÜR SANATI
CİLT SANATI
KAĞIT SANATI
EBRU SANATI
DİĞER SANATLAR

Hazırlayanlar

Dursun KAYA - Niyazi ÜNVER

Bu bilgileri hazırlarken, kültür tarihimizin birinci elden kaynakları durumunda olan ve kültürümüzün geçmişi ile geleceği arasında köprü kuran, elyazmalarının dünü ve bugünü hakkında araştırmacıları bilgilendirmeyi amaçladık. El yazmaları hakkında yazılmış kitap ve makalelerin üzerine kendi tecrübelerimizi de katarak bir sentez oluşturmaya çalıştık.

Ayrıca, yeni araştırmacılara ışık tutması amacıyla, elyazmaları ile ilgili yurt içi ve yurt dışı kataloglarının önemli olan bazılarının isimlerini vermeye çalışırken, cilt, tezhip, hat, minyatür, ebru ve diğer sanatlarımızdan da bilgiler vermeyi uygun bulduk.

Bu bilgilerin kültürümüzün en değerli hazinelerinden olan elyazmaları konusunda çalışma yapacak ilim çevrelerine ışık tutacağı ve yardımcı olacağına inanıyoruz.

Dursun KAYA - Niyazi ÜNVER

I. BÖLÜM

İSLÂMî YAZMALARIN TARİHÇESİ

1- YAZMALARIN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Ülkelerin en değerli kültür varlıkları arasında yer alan, bilim, sanat ve kültür araştırmalarında en otantik kaynaklardan olan yazmalar, el ile yazılarak meydana getirilmiş eserlerdir.

Papirustan deriye, pamuk levhadan kâğıda kadar uzanan bu yolda konumuz, kâğıt üzerine el ile yazılan eserlerdir. Hiçbir yazma eser, basma eser gibi birbirinin aynısı değildir. Çoğu kez ayrı ayrı kişiler tarafından tek tek yazılarak çoğaltıldıkları için, her biri bazen bilerek, bazen de bilmeyerek atlama, ilâve veya herhangi bir kelimenin yanlış okunarak yazıya geçirilmesi dolayısıyla farklılıklar arz eder.

İlk İslâm yazmacılığı, Hz. Osman'ın Kur'ân-ı Kerim'i istinsah ettirerek bir nüshasını Medine'ye, diğer nüshalarını da Kûfe, Basra ve Şam'a göndermesiyle başlar. İslâmiyetite ilk yazmalar bu mushaflardır.

Daha sonra kitap yazmacılığı gelişerek Hadis-i Şerif, Siyer-i Nebi gibi eserlerin yanında şiir, dil, tefsir, tıp ve fıkıh konularında da telif ve tercüme eserler yazılmaya başlanmıştır. Yazının daha kolay okunması için, hicrî birinci

asırda noktalama ve harekeleme işaretleri kullanılmış, hicrî ikinci asırda ise Halil b. Ahmed el-Farahidî tarafından, yazıya düzen getirilmiştir.

Çinli esirlerin hicrî ikinci asırda kâğıdı bulmalarıyla yazmacılık oldukça ilerlemiş, hicrî dördüncü asırda ise papirüs, yerini kâğıda bırakmıştır.

2- İSLÂM DÜNYASINDAKİ ÖNEMLİ ARAPÇA YAZMA KOLEKSİYONLARI

İslâm dünyasındaki yazma eser sayısı hakkında kesin bir sayı söylemek mümkün değildir. Bu konudaki istatistikler yaklaşık olup, kesin değildir. Sıralama yapılırken, dünyadaki Arapça yazmaların sayısı ile ilgili bilgi veren bazı kaynaklara güvenilmiştir. Buna göre en fazla Arapça yazma eser koleksiyonu bulunan ülkeler sırasıyla: Türkiye, İran, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Fas, Suriye, Tunus, Yemen, Pakistan, Afganistan ve Cezayir'dir.

Bunlardan başka bazı yazma eser koleksiyonlarına az da olsa Nijerya, Filistin, Ürdün, Bangladeş, Kuveyt, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Arnavutluk, Bosna - Hersek, Sudan, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya ve Ednoneya gibi ülkelerde de rastlanmaktadır.

3- YURT DIŞINDAKİ TÜRKÇE YAZMALAR

İslâm tarihinin ilk asırlarından itibaren pek çok Türk asıllı âlim önce Arapça, daha sonra Farsça ve Türkçe sayısız eserler yazmıştır. Mısır Kahire'de Daru'l-Kutubi'l-Kavmiye'de 5.000; Kahire Üniversitesi'nde 4.000 civarında; ayrıca sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte Fransa'da Paris Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale); İngiltere'de British Museum ve Chester Beatty'de; İtalya Vatikan'da; Almanya Berlin'de ve Rusya Leningrad'da; Macaristan'ın Budapeşte İlimler Akdemisi ve Millî Kütüphanesi'nde çok sayıda yazma eser bulunmaktadır.

Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, İran, Çin, Hindistan gibi, Türklerin uzun süre hâkimiyet sürdükleri ülkelerde de çok sayıda yazma eser mevcuttur.

Türkçe yazmaların bulunduğu dünya ülkeleri ise şöyle sıralanabilir: Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Cezayir, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Irak, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Lübnan, Macaristan, Mısır, Polonya, Portekiz, Romanya, Suriye, Yugoslavya ve Yunanistan'dır. Sonuç olarak dünyadaki Türkçe el yazması eser sayısının 100.000 cildin çok üzerinde olduğu söylenebilir.

4- İLK TÜRKÇE YAZMALARIN ORTAYA ÇIKIŞI

İbn en-Nedim, çeşitli dillerden Arapçaya tercüme edilen eserler arasında "Kitabü'l-buzat li't-Türk" adlı bir kitaptan bahseder. Bu eserin aslı Türkçe olabilir.

Milâdî 745 yılında Orta Asya'da kurulan Uygur Devleti, Türk kültür tarihinde önemli bir yer tutar. Bu devlet İran kültürünün etkisiyle Aramî alfabesini kabul etmiş, Türk dilinde tarihte ilk defa kitaba bağlı yazılı bir Türk edebiyatı meydana getirmiştir. Bu devlet döneminde Türkçe, bürokrasi dili haline gelmiş, devletin resmî yazışmaları Türkçe yapıldığı gibi, Sanskritçeden, Çince'den Türkçeye kitaplar tercüme edilmiştir. Uygurlar onuncu asırda batı

komsuları Doğu Karahanlıları da etkilemişler, bu devlette yazışmalar Uygur harfleriyle Türkçe olarak yapılmıştır. On üçüncü yüzyılda Moğollar da devlet işlerinde Uygur asıllı kâtipler bulundurmışlardır. Bu kâtipler vasıtasıyla Türk kültürü Çin'i, İran'ı, hatta Kore'yi etkilemiştir.

Kur'an dışında Arapça ilk kitaplar VIII. asrın başlarında; Farsça kitaplar ise, X. yüzyılda Samaniler döneminde meydana getirilmeye başlanmıştır. Bir rivayete göre, Kur'an Türkçeye bu yüzyılda çevrilmiştir. Günümüzde Meşhed Kütüphanesi'nde Gazneli Mahmud'un (öl.1030) annesi için çevrildiği bilinen Türkçe bir Kur'an tercümesi parçası vardır. Yine, onuncu yüzyılda Uygurların saraylarında Uygur harfli kitaplar görülür. XI. asırda Doğu Karahanlıların resmî dili Türkçe olmaya devam etti. Bu yüzyılda Kaşgar'da yaşayan Yusuf Has Hacib, 1069 yılında Türkçe manzum olarak "Kudadgu-Bilig" adlı önemli bir eser yazdı. Bu eserin biri Uygur ve ikisi Arap harfli üç yazma nüshası, günümüze kadar ulaşmıştır. Yine bu asırda Karahanlılar döneminde Kaşgarlı Mahmud tarafından, Türk dilinin zenginliğini göstermek amacıyla "Divân-u Lugatî't-Türk" adlı kitap meydana getirilmiştir. 1072-74 yılları arasına tarihlenen bu eser, Türk dilinin Arapça bir sözlüğüdür. Bu eserin bir nüshası halen İstanbul Ali Emirî Kütüphanesi'ndedir. Bu dönemin Türkçe yazarlarından biri de Edip Ahmed b. Ali Yüknekî'dir. Uygur harfleriyle "Atabetü'l-hakâ'ik" adında Türkçe bir nasihatnâme yazmıştır. Türklerin müslüman olmasında büyük etkisi olan Ahmed Yesevî (öl. 1166) de Karahanlılar devrinde yaşamış ve şiirleri "Divân -ı hikmet" adıyla bir kitapta toplanmıştır.

Selçuklular devrinde Harezm bölgesi iyice Türkleşmiş, burada Harezmşahlar devleti kurulmuştu. Bu sırada Harezm'de yetişen büyük âlim Carallah Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî (öl. 1144) Harezmlilere ve Türklere Arapça öğretmek için "Mukaddimetü'l-Edeb" adlı eserini yazmış, satır aralarında Arapça kelimelerin Türkçe tercümelerini vermiştir. Ahmet Yesevî'nin en büyük takipçisi olan Hakim Süleyman Ata (öl. 1186)'ya bazı eserler isnat edilir. Bunlar arasında "Bakırgan kitabı", "Ahîr zaman kitabı", "Meryem kitabı" vardır. Bu devirde Türkçe üzerine yazılan en önemli eser ise, müellifi Semseddin Muhammed b. Kays olan "Tibyanu'l-lugâti't-Türki 'dir.

Anadolu'ya XI.-XII. yüzyıllarda Türkler'in yerleşmesiyle Anadolu, İran, Suriye ve Irak'taki Selçuklu saraylarında, ordugâhlarında, Türk halkı arasında Türkçe konuşulmasına rağmen devlet, resmî yazışmalarında Arapça ve Farsça kullandı. Uzun süren savaşlar, Anadolu halkı arasında anonim Türkçe destanlarını meydana getirdi. "Danışmend Gazi destanı", "Battal Gazi destanı", "Dede Korkut destanı" bu gibi eserlerdendir.

Elimizde bulunan ve müellifi bilinen Anadolu'da yazılmış en eski kitap "Tuhfe-i Mubarrizî" adlı tıp kitabıdır. Müellifi, Harezm asıllı bir tabip olan Hakîm Bereket'tir. Bunun "Hulâsa der ilm-i tib" adıyla Türkçe başka bir tıp kitabı da bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması sonucu bağımsızlıklarını ilan eden Beylikler, devlet işlerinde Türkçe kullanılmasını teşvik ettiler. Bunlardan Karamanoğulları Beyliğinin başındaki Karamanoğlu Mehmed Bey, 1276 yılında Konya'yı ele geçince devlet işlerinde Türkçe'nin kullanılmasını emretti. Anadolu'daki diğer beylikler de aynı yolu izlediler. 1299 yılında Osmanlı Beyliğinin kurulmasından sonra da Türkçe gelişti. XV. asırda Türkçe, Osmanlılarla batıda, Timurlularla doğuda bir bürokrasi ve ilim dili oldu.

XIII. asırda Anadolu'da Türkçe şiir de gelişti. Mevlânâ Celaleddin Rumî bazı şiirlerini Türkçe yazdı. Şeyyad Hamza, Hz. Ali'nin Salsal adlı bir dev ile yaptığı cengi anlatan "Salsalname"sini 1245 yılında yazdı. Sultan Veled'in (öl.1312) çeşitli şiirleri Türkçe idi. Önemli eserlerden biri de Hacı Bektaş Veli'nin (öl.1271) "Makalât"ıdır. Yunus Emre'nin (öl.1325 civarı) "Divan"ı; Ahmed Fakih'in (öl.1231) "Çarhnâme" adlı manzum eseri; ëAli'nin "Kıssa-i Yusuf"unu da hatırlatmak gerekir.

XIV. asırda Türkçe gelişmesine devam etti. Gerek Osmanlılar, gerek Anadolu beyleri Türkçe'yi korudular. Öyle ki, Orhan Gazi vakfiyesini Türkçe olarak yazdı. XIV. asırda Osmanlılar adına Türkçe yazılan ve Türkçeye tercüme edilen kitapların sayısı 40'tan fazladır. Bu devirde Türkçe kitap yazarlar arasında "Mantiku't-tayr"ın mütercimi Gülşehrî; "Merzuban-nâme" ve "Kâbus-nâme" mütercimi Şeyhoğlu; "Garib-nâme"nin yazarı Aşık Paşa; "Mevlid"in yazarı Süleyman Çelebi; divan sahipleri Nesimî ve Kadı Burhaneddin; "Tevârih-i Al-i Osman" ve "İskender-nâme"nin müellifi Ahmedî; "Fehring-nâme-i Sa'di"nin müellifi Hoca Mesud b. Osman; "Gülistan" mütercimi Seyf-i Serayî; "Gazavât-nâme" müellifi Dursun Fakîh; "Hulviyât-ı Şahî" müellifi Candaroğlu İsmail Bey; "Mukaddime-i Kutbuddin"ın yazarı Kutbuddin İznikî; "Melheme" sahibi Yazıcı-zâde Salahaddin; "Envaru'l-ëaşikîn", "Ahmediye" ve "Acaibu'l-mahlukât tercümesi" adlı kitapların sahibi Ahmed Bican ve Ahmed-i Dai gibi ünlü kişiler sayılabilir.

XV. asırda Anadolu'da Türkçe yüzden fazla eser yazıldı. Türkçe, bağımsız bir bürokrasi ve ilim dili, Arapça ve Farsçanın yanı sıra İslâm dünyasının üçüncü büyük kültür dili olmuştur. Bu asırdan sonra Türkçe telif ve tercüme, artarak sürmüştür.

XVII. asırdan itibaren Türkçe yazılan eserler Arapça ve Farsça eserlerden hiç de az değildir. Hemen hemen İslam dünyasında yazılan her eserden, Türkçe eserler meydana getirilmiştir. Bunlar: din ve dil ilimleri, tarih, coğrafya, felsefe, riyaziyat, fizik, kimya, tıp, zooloji, botanik, sihir, rüya tabiri konulu ve ansiklopedik eserlerdir.

II. BÖLÜM

OSMANLI KÜTÜPHANELERİ

1-OSMANLI KÜTÜPHANELERİ

İlk Osmanlı kütüphaneleri medreseler bünyesinde kurulmuştur. Bilinen ilk Osmanlı kütüphaneleri Bursa ve Bolu'da kurulmuş olan iki medresenin içinde oluşturulmuştur. Kültürel gelişmenin fetret döneminde durma noktasına geldiği Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılda II. Murad'ın padişahlığı döneminde yapılan medreseler, camiler ve tekke kütüphaneleri sayesinde, yeni bir Osmanlı kültür hayatı oluşur. II. Murad'ın 1430'da Edirne'de kurduğu Darü'l-hadis medresesinin vakfiyesine göre burada 71 cilt yazma eser bulunmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra bu şehrin İslâm dünyasının önemli bir kültür merkezi olması için uğraştı. Bu nedenle bazı Bizans kiliselerini medreseye çevirdi. Bazı kişisel kitaplarını da buralara bağışladı.

Hakkında kesin bilgi olan ilk kütüphane Fatih Sultan Mehmed tarafından 1459 yılında yaptırılan Eyüp Camisinde bulunan kütüphanedir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed 1463-1470 yılları arasında Fatih Camisini yaptırarak etrafına sekiz medrese kurdu. Bizans kiliselerinde bulunan sınıfları buraya getirtti. Amaç, camide merkezî bir kütüphane kurarak kullanımı kolaylaştırmaktı. Sultan tarafından bağışlanan kitaplarla derme sayısı 839'a çıktı. Ayrıca, Topkapı'da, Edirne'den gelen kitaplardan oluşan bir koleksiyon kurdu.

İstanbul ve İmparatorluğun diğer yerlerindeki devlet adamları ve ünlü bilginler tarafından kurulmuş kütüphaneler de vardı. Bunlar genellikle Edirne, Bursa, Amasya ve Konya gibi kültür merkezlerindedi. II. Bayezid, Edirne, Amasya ve İstanbul'daki külliyelerinde birer kütüphane kurmuştu. Bunun dışında devrin devlet adamlarının, bilginlerinin gerek İstanbul'da gerekse Anadolu ve Rumeli'de kütüphaneler kurdukları bilinmektedir: ëAlaiyeli Muhiddin, Atik Ali Paşa, Efdalzade Ahmed Çelebi ve Muslihiddin Çelebi İstanbul'da birer kütüphane kurmuşlardır. İnegöl'de İshak Paşa (1489), Edirne'de Noktacı-zade Mehmed (1492), Manastır'da İshak Çelebi (1506), Prizren'de Suzi Çelebi (1513'ten önce), Amasya'daki Hatuniye kütüphaneleri bunlardan sadece birkaçıdır.

I. Selim döneminde kütüphane konularında pek bir çalışma görülmez. Oğlu I. Süleyman'ın saltanatının ileriki yıllarında İstanbul ve diğer şehirlerde kütüphaneler kurulur. Bu dönemde kurulan medreselerin onaltısında birer kütüphane bulunmaktadır.

16.yüzyılın sonuna doğru medreselerin bünyesinde kurulan kütüphanelerin sayısı artmıştır. Bu kütüphanelerin pek çoğu önceki yüzyılda kurulmuş kütüphanelerin benzeridir. Bu dönemde farklı iki kütüphane vardır. İlki, Mahmud Bey tarafından Cihangir Camisi bünyesinde 1593'te kurulan kütüphanedir. Bu kütüphanenin özelliği kitapların birkaçı hariç tamamının Türkçe olmasıdır. İkincisi, III. Murad tarafından İstanbul'da Rasathane bünyesinde kurulmuş, sadece astronomi ile ilgili eserler içeren bir ihtisas kütüphanesidir.

İlk bağımsız kütüphane İstanbul'da Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından 1678'de kuruldu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amca-zade Hüseyin ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından kütüphaneler kuruldu. Bu üç kütüphane aynı yüzyılda medrese kütüphanelerinden hem koleksiyon hem de personel bakımından farklı idi.

Osmanlı tarihinde Lale Devri (1718-1730) olarak bilinen, Sultan III. Ahmed'in saltanatının ikinci döneminde kütüphanelere büyük özen gösterilmiştir. III. Ahmed sarayda ve Yeni Caminin yanında (1725); Veziri İbrahim Paşa ise, İstanbul'daki medresesinde (1720) ve memleketi olan Nevşehir'de (1728) kütüphaneler kurmuşlardır.

I. Mahmud (1730-1754) döneminde kütüphanelerin daha hızlı geliştiği görülür. Ayasofya (1740); Fatih (1742); Galatasaray (1754) kütüphaneleri bu dönemde kurulan en önemli kütüphanelerdir. Ayrıca günümüze kadar gelen birçok kütüphane de I. Mahmud dönemine tarihlenir : Hekimoğlu Ali Paşa (1738), Hacı Beşir Ağa (1745), Ayasofya (1740), Atıf Efendi (1741) ve Fatih (1742) kütüphaneleri bunlardandır.

18. yüzyılın sonuna doğru kurulan kütüphanelerin çoğu farklı bir özellik taşımaz; Nevşehir'de Karavezir (1780); Isparta'da Halil Hamit Paşa (1783);

Konya'da Yusuf Ağa (1794); Kayseri'de Raşit Efendi (1797); Kütahya'da Vahit Paşa (1811) ve Burdur'da Derviş Paşa (1818) bu dönemin kütüphaneleridir.

II. Mahmud (1808-1839), yaptığı yeniliklerin bir parçası olarak, kütüphaneleri de devletin kontrolü altına almaya çalışmıştır. Ancak, devletin kütüphanelere müdahalesi kontrolle sınırlı kalmış ve Tanzimatın ilanından sonra kütüphanelerde köklü değişiklikler yapılmıştır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna (1923) kadar vakıf kütüphaneleri gelişmelerini sürdürmüş, ancak bu devirde Batının tesiriyle yüksek öğrenim kurumlarının bir çoğunda Türkçe ve yabancı dilde, özellikle Fransızca olarak yayımlanmış kitaplardan oluşan kütüphaneler kurulmuştur.

Türkiye, günümüzde bütün ilimlerde İslâmî yazmaların en çok bulunduğu ülkedir. Arşivlerdeki evrak dışında, Türkiye'de 300.000 cilt civarında yazma olduğu tahmin edilmektedir. Ortalama olarak bunların 160.000'den fazlası Arapça; 70.000 cilt kadarı Türkçe; 13.000 ciltten fazlası Farsça'dır. Yunanca, Ermenice, Süryanice yazmalar da vardır. Türkiye'deki yazma eserlerin 160.000 kadarı Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan 35 kütüphanede yer almaktadır.

2-İSTANBUL'DAKİ YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİ:

Yazma Eser Kütüphanesi olarak Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyet gösteren 13 kütüphaneden 7 adedi İstanbul'dadır. Bu kütüphanelerde yaklaşık olarak 105.000 adet el yazması eser mevcuttur.

2.1.SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ:

İstanbul Eminönü ilçesinde Süleymaniye külliyesinde yer alan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, yazma eser bakımından dünyanın en önemli kütüphaneleri arasındadır. Cumhuriyet döneminde çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ve "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun" uyarınca İstanbul'daki Yazma Eser Kütüphaneleri Süleymaniye çatısı altına alınmıştır. 106 koleksiyonda toplam 70.000 cilt kadar yazma ve 120.000 basma eser bulunmaktadır. Bunlardan 12.000 cilt kadarı Türkçe; 50.000 kadarı Arapça; 3.680 cildi ise Farsçadır. Bu koleksiyonlardan 46'sının muhtasar fihristi Osmanlıların son devirlerinde basılmıştır. İçlerinde Ayasofya, Bağdadlı Vehbi, Carullah, Damat İbrahim, Esad Efendi, Fatih, Hacı Mahmud, Hamidiye, Kılıç Ali, Laleli, Reisülküttap, Süleymaniye, Şehid Ali ve Yeni Cami en değerli koleksiyonlardır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ni dünya çapında yazmalar merkezi yapan da bu koleksiyonlardır. Türkiye içinden ve yabancı araştırmacıların, Kütüphanedeki eserlerin mikrofilm, CD, fotoğraf gibi materyalinden kopya isteklerinin karşılanması amacıyla gerekli teknik donanım bulunmaktadır.

2.2.KÖPRÜLÜ YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

1661 yılında Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından kuruldu. 2.775 cilt yazma eser ayrıca 2.810 adet basma eser yer almaktadır. Çemberlitaş'ta faaliyet gösteren kütüphanenin kataloğu IRCICA yayınları arasında 1986 yılında üç cilt halinde basılmıştır.

2.3.ATIF EFENDİ YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

1741 yılında, hattat, şair, maliyeci Mustafa Atıf Efendi tarafından Eminönü Vefa'da kuruldu. 3.228 cilt yazma ve 24.563 adet basma eser bulunmaktadır. 1892 yılında muhtasar fihristi basılmıştır.

2.4.RAGIP PAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

1763 yılında Koca Ragıp Paşa tarafından Lalali'de kuruldu. Eminönü'ne bağlı Laleli semtinde yer alan kütüphanede 1.275 cilt yazma eser vardır. Muhtasar fihristi 1285 hicrî yılında basılmıştır.

2.5.NUR-U OSMANİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

1775 yılında Sultan I. Mahmud tarafından kuruldu. 5.052 cilt yazma eser vardır. Eminönü'nde Nuruosmaniye Camisi bahçesinde yer alan kütüphanenin muhtasar fihristi 1310 hicrî yılında basılmıştır.

2.6.HACI SELİM AĞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

1782 yılında kuruldu. Selimağa, Aziz Mahmud Hüdaî, Nurbanu Sultan, Kemankeş Emir Hoca koleksiyonları buradadır. Üsküdar'da yer alan kütüphanede 2.952 yazma eser vardır. Muhtasar kataloğu 1310 hicrî yılında basılmıştır.

2.7.MİLLET KÜTÜPHANESİ:

1916 yılında, Ali Emirî tarafından vakfedilen kitaplarla oluşturuldu. Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesi'ndedir. Koleksiyonunda Ali Emirî koleksiyonundaki 4.414 eserle birlikte toplam 10.500 cilt civarında yazma eser vardır.

Millet Kütüphanesi'ne bağlı olarak çalışan Fatih Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesi Damadzâde olarak da bilinir. 1775 yılında kurulan kütüphanede 2.000 cilt kadar yazma eser bulunmaktadır. Muhtasar fihristi hicrî 1311 yılında basılmıştır.

2.8.YAZMA ESER BULUNAN DİĞER KÜTÜPHANELER:

2.8.1.BAYEZİT DEVLET KÜTÜPHANESİ:

Bayezit'ta bulunan bu derleme kütüphanesi 1882 yılında Kütübhane-i Osmanî adıyla Osmanlı Devleti tarafından kuruldu. Toplam 11.098 cilt yazma esere sahip olan koleksiyonuna, Veliyüddin Efendi koleksiyonu ile Kara Mustafa Paşa koleksiyonu da eklenmiştir. Kültür Bakanlığı'na bağlıdır.

2.8.2.İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ:

1925 yılında kurulmuştur. II. Abdülhamid'e gelen yazmalar ile Halis Efendi, Sahip Molla ve Rıza Paşa koleksiyonlarından oluşan 18.000 cilt : 6.963 Arapça; 1.614 Farsça; 9.941 Türkçe; az sayıda Almanca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, Rusça yazma bulunmaktadır.

2.8.3.BELEDİYE KÜTÜPHANESİ:

1929 yılında İstanbul Belediyesi tarafından kurulmuştur. Bu kütüphanede toplam 6.543 adet yazma eser vardır.

2.8.4.KANDİLLİ RASATHANESİ KÜTÜPHANESİ:

Kütüphanede 574 cilt yazma eser, 300 cilt kadar da takvim bulunmaktadır.

2.8.5.YAPI KREDİ BANKASI SERMET ÇİFTER ARAŞTIRMA KÜTÜPHANESİ:

1975 yılında Taksim'da kurulmuştur. 1.000 cilt yazma eser vardır.

2.8.6.TERCÜMAN GAZETESİ KÜTÜPHANESİ:

1976 yılında kurulmuştur. 500 ciltten fazla yazma ihtiva eder. Kataloğu Günay Kut tarafından çıkarılmıştır. Bu koleksiyon Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonları arasındadır.

2.9.YAZMA ESER BULUNAN MÜZELER:

2.9.1.TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ:

Fatih Sultan Mehmed döneminde "Enderun Mektebi Odaları"nda kurulmuştur. Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed, Revan Köşkü, Bağdad Köşkü, Hazine, Emanet Hazinesi, Medine, Koğuşlar koleksiyonları vardır. Bu kütüphanedeki Arapça, Türkçe, Farsça yazmaların sayısı 13.405'tir. Çeşitli kitaplar ve albümler içerisinde XII. ve XVII. yüzyıllar arasına tarihlenen 13.533 adet minyatür bulunmaktadır. 140 cilt içerisinde 7.200'den fazla Türk, Hint, Moğol ve Arap minyatürü vardır. 1924 yılında doğrudan Müzeler Müdürlüğü'ne bağlandı.

2.9.2.TÜRK-İSLAM ESERLERİ MÜZESİ KÜTÜPHANESİ:

Süleymaniye'deki medreselerden birindedir. Müze olarak 14 Nisan 1914 tarihinde Vakıflara bağlı olarak kuruldu. 1927'de Millî Eğitim Bakanlığı'na (Topkapı Sarayı Müzesi'ne) bağlandı. Toplam 2.251 cilt Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eser vardır.

2.9.3.ARKEOLOJİ MÜZESİ KÜTÜPHANESİ:

Topkapı Sarayı bahçesinde müze binası olarak 1902'de yapılan kısım birliktedir. Bu müzeye eskiden Müze-i Hümayûn denirdi. Basma eser sayısı yazmalardan fazladır. 478 Arapça, 192 Farsça, 949 Türkçe, 38 müşterek dilde, 2 Çağatayca olmak üzere toplam 1.659 cilt yazma eser vardır.

2.9.4.DİĞER MÜZELER:

İstanbul'daki bazı müzelerde de el yazması eser bulunmaktadır. Bunlar: Askerî Müze; Deniz Müzesi; Divan Edebiyatı Müzesi; Vakıf Hat Sanatları Müzesi; Sadberk Hanım Müzesi'dir.

3-ANKARA'DA YAZMA ESER BULUNAN KÜTÜPHANELER

3.1.MİLLÎ KÜTÜPHANE:

Adnan Ötüken tarafından kurulmuş, 16 Ağustos 1948 tarihinde Saraçoğlu Mahallesi'ndeki binasında kullanıcıya açılmıştır. 29 Mart 1950 tarihinde

kuruluş kanunu kabul edilmiştir. 5 Ağustos 1983 tarihinden beri Bahçelievler son durakta özel olarak yaptırılmış modern binasında hizmet vermektedir.

Millî Kütüphane'de çeşitli koleksiyonlardaki 11.546 yazma eserin dışında ;

Adana İl Halk; Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk; Ankara Adnan Ötügen İl Halk; Bolu İl Halk; Bolu-Mudurnu İlçe Halk; Çankırı İl Halk; Elazığ İl Halk; Elazığ-Ağın İlçe Halk; Eskişehir İl Halk; Kahramanmaraş Muharrem Çelebi İl Halk; Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nden devir 122; Nevşehir Damat İbrahim Paşa İl Halk; Nevşehir - Gülşehir-Karavezir İlçe Halk; Nevşehir-Ortahisar İlçe Halk; Nevşehir-Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk; Nevşehir-Ortahisar Hüseyin Galip Efendi; Ordu İl Halk; Samsun 19 Mayıs İl Halk Kütüphanesi'nden devredilen Ordu yazmaları; Samsun İl Halk; Samsun-Bafra İlçe Halk; Samsun-Havza İlçe Halk; Samsun-Vezirköprü İlçe Halk; Sinop Rıza Nur İl Halk; Sivas-Gürün İlçe Halk; Tokat İl Halk; Tokat-Zile İlçe Halk; Uşak Karaali Camii (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden devir) ve İçel-Tarsus İlçe Halk Kütüphanesi'nden olmak üzere devredilen toplam 14.218 yazma eserle birlikte 25.849 cilt yazma eser ve 8.934 adet Şer'iyeye Sicil defterine sahiptir.

3.2.ANKARA ÜNİVERSİTESİ D.T.C.F. KÜTÜPHANESİ:

Cumhuriyet döneminde 1935 yılında kurulmuştur. 15.000 cilde yakın yazma eser bulunmaktadır.

3.3.ANKARA'DAKİ DİĞER KURUMLARIN KÜTÜPHANELERİ:

Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Merkezi Feridun Nafiz Uzluk koleksiyonunda; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Türk Dil Kurumu; Cumhurbaşkanlığı Köşkü; T.B.M.M. Kütüphanesi ve Anıtkabir'de de bir miktar yazma eser vardır.

4.EL YAZMASI ESER BULUNAN HALK KÜTÜPHANELERİ:

Türkiye'deki Halk Kütüphaneleri, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Yazmalar, Yazma Eser Kütüphaneleri ile bazı Halk Kütüphanelerinde bulunmaktadır. Yazma eser kütüphaneleri

4.1.BURSA KÜTÜPHANELERİ:

Bursa'da çeşitli koleksiyonlardan meydana gelen Osmangazi Tahtakale'deki İnebey Medresesi'nde yer alan Kütüphanede 8.373; Yenişehir Süleymanpaşa 238;Bursa Müzesi'nde 400 cilt ile birlikte Bursa yazmalarının toplamı 8.773 cilttir. Bursa İnebey İl Halk Kütüphanesi bünyesinde faaliyet göstermektedir.

4.2.KONYA KÜTÜPHANELERİ:

Konya'da Yusuf Ağa, İzzet Koyunoğlu, Mevlâna Müzesi ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi gibi dört önemli koleksiyon bulunmaktadır. Karatay'daki Yusuf Ağa Yazma Kütüphanesi'nde 3.185 yazma bulunmaktadır. Bu kütüphane Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır. Koyunoğlu koleksiyonunda 3.000; Mevlâna Müzesi'nde 2.000 kadar yazma eser vardır. Meram'daki anıt alanında bulunan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde:Isparta Halil Hamid Paşa; Adıyaman İl Halk;

Gaziantep İl Halk; Isparta - Şarkikaraağaç İlçe Halk; Isparta - Yalvaç İlçe Halk; Isparta-Uluborlu Alaaddin; Karaman İl Halk; Mardin İl Halk kütüphanesi'nden gelen eserlerle birlikte 5.104 adet eser vardır.

4.3.KAYSERİ RAŞİT EFENDİ YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

Mehmet Raşit Efendi tarafından Padişah III. Selim (1789-1807) döneminde kurulmuştur. Kurucu tarafından 925 cilt el yazması, 18 cilt de İbrahim Müteferrika basması üzere toplam 943 cilt kitap (1211 hicri) vakfedilmiştir. Halen buradaki yazma eser toplamı 2.000 cildir.

4.4.SİVAS ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ:

Sivas merkezde Çarşıbaşı Mahallesinde, Sivas Kongresi üyesi Sivaslı Yusuf Ziya Başara tarafından son Osmanlı mimarisi tarzında Kütüphane olarak yaptırılmış iki katlı taş bir binada faaliyet göstermektedir. Mevcut yazma eser sayısı 704 cildir. Yönetim olarak Sivas İl Halk Kütüphanesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır.

4.5.DİYARBAKIR ZİYA GÖKALP İHTİSAS KÜTÜPHANESİ:

Bu kütüphanede 1.984 cilt yazma eser bulunmaktadır. İl Halk Kütüphanesine bağlı olarak çalışmaktadır.

4.6.DİĞER HALK KÜTÜPHANELERİ:

Amasya Beyazıd; Antalya - Akseki Yeğen Mehmed Paşa; Balıkesir İl Halk; Burdur İl Halk; Çorum - İskilip ve Hasanpaşa Halk Kütüphaneleri; Edirne Kırkpınar Halk Kütüphanesi; Erzurum İl Halk; Kastamonu İl Halk; Kütahya Vahid Paşa İl Halk; Malatya - Darende Mehmed Paşa; Manisa İl Halk; Manisa - Akhisar Zeynelzade; Nevşehir - Hacı Bektaş; Niğde - Bor Halil Nuri Bey; Kütahya - Tavşanlı Zeytinoğlu; Trabzon İl Halk Kütüphanelerinde çok sayıda, fakat miktarı ara sıra değişen el yazması eser bulunmaktadır.

5.EL YAZMASI ESER BULUNAN DİĞER KURUMLAR:

Antalya Müzesi; Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphaneleri ve İzmir Millî Kütüphane. (Türkiye'de ulusal anlamda Devlet tarafından kurulmuş olan kütüphane Ankara'daki Millî Kütüphanedir. İzmir'deki Millî Kütüphane, Devlet tarafından isimlendirilmiş bir kütüphane değildir. Avukat Kadızade İbrahim Bey'in öncülüğünde 23 Haziran 1912 tarihinde Beyler sokağında Salepçizade Konağının selamlık bölümünde hizmete girmiştir). Vakıflar Genel Müdürlüğü ve bağlı kuruluşları ile Müftülüklerde yazma eserler bulunmaktadır.

Yukarıda bilgisi verilenlerden başka özel şahıslarda sayıları belirlenemeyen miktarda el yazması eserler bulunmaktadır.

Bu sayılar **Mecmuatü'r-resail** ile birlikte 400.000 ile 500.000 arasındadır.

III. BÖLÜM

YAZMA ESERLERDE METODOLOJİ

1.DÜZEN :

El yazmaları genellikle aşağıdaki sıraya göre düzenlenmiştir:

a-Zahriye: Bazı yazmaların iç kapağı durumunda olan sayfadır. Yaprığın (1a) yüzüdür. Daha ziyade tezhipli olan iç kapak için bu deyim kullanılır. Burada kitap adı, müellifin adı ve bazen de eserin kimin adına yazılmış olduğu kaydedilir. Zahriye her yazmada yoktur.

b-Serlevha : Kimi yazmalarda metnin başladığı sayfanın (1b) üst kısmında bulunan, genellikle dikdörtgen veya üçgene benzeyen şekilde (ki buna mihrabiye denir.) süslemeli kısımdır. Burada Besmele veya kitabın adı yer alır. Yazma ve eski basmalarda eserin ilmî ve manevî değerini arttıran bazı kayıtlar vardır. Bunlar fişte not bölümünde belirtilir.

c -Temellük kaydı: Mülkiyet kaydı da denilen ve kitabın kimin malı olduğu hakkındaki kayıttır. Genellikle yaprağın /1a) yüzünde yer alır. Önemli şahıslara ait olanlar tesbit edilir.

d-Simaë kaydı : Eserin müellife okunduğu ve müellif tarafından düzeltildiği hakkındaki kayıttır. Kimi kitaplarda eserin sonunda yer alır.

e-Mukabele kaydı : Müellif hattı olan esas nüsha, diğer tam veya iyi bir nüsha ile karşılaştırılmış olduğunu belirten kayıttır. Kimi kitaplarda sima' kaydında olduğu gibi yazma eserin sonunda bulunur.

f.Besmele: Yazmalar besmele (Bismillâhi'r-rahmani'r-rahim) " Esirgeyip bağışlayan Allah'ın adıyla " ile başlar.

g.Hamdele: Allah'a hamd ve şükran bölümü "Elhamdülillâh" kelimesinin kısaltılmışıdır.

h.Salvele: Peygambere dua ve methiye "övgü"nin yer aldığı bölüm.

i.Dibâce /mukaddime: Esere giriş, önsöz bölümüdür. Müellif burada *sebeb-i telif* kısmında eseri niçin yazdığını, kendi adını, eserin adını ve telif tarihini bildirir. Divanda ise şair, mahlâsını şiirler arasında verir.

j.Fihrist : Yazma eserlerde fihrist bazen dibâce'den önce, bazen de sonra yer alır. Kitabın bölümleri olan cüz, fasıl ve bablarda açıklanır.

k.Eserin metni: Eserin asıl bölümüdür.

l.Hatime : Kitabın sonuç bölümüdür.

m.İstinsah kaydı: Ketebe kaydı da denen bu bölümde yazmanın istinsah tarihi, müntensihi, istinsah yeri kaydedilir. Bazı yazmalarda bu bölümde müellif adı ve kitap adı, telif tarihi de verilir. Müstensih adından önce "el-fakîr" "el-hakîr" gibi tevazu sıfatları da kullanılır.

2.DEĞERLENDİRME:

El emeği ile tek tek meydana getirildiği için yazma eserler, basma eserlerden farklı bir değer taşır. Yazma eserlerde konunun öneminden başka, elde bulunan bir nüshada yer alması gereken özellikler :

- a- Tek (ünik) nüsha (bilinen tek nüsha),
- b- Nadir nüsha,
- c- Eski tarihli nüsha,
- d- Müellif hattı (Müellif yazısı) olan nüsha (esas nüsha),
- e- Müellifin söyleyerek yazdırdığı nüsha (müellif nüshası),
- f- Müellife okunarak kontrol edilmiş ve düzeltilmiş nüsha (simaë kaydı olan nüsha),
- g- Müellif müsveddesinden tebyiz edilmiş (temize çekilmiş) nüsha,
- h- Müellif nüshası ile karşılaştırılmış nüsha (mukabele kaydı olan nüsha),
- i- Müellif nüshasından istinsah edilen nüsha,
- j- Müellifin yaşadığı devirde istinsah edilmiş olan nüsha,
- k- Müellifin yaşadığı devre en yakın bir tarihte intinsah edilmiş olan nüsha,
- l- Mevcut nüshalar içinde tamam olan nüsha,
- m- Sanat değeri taşıyan nüsha (yazı, tezhip, minyatür ve cilt bakımından),
- n- El yazma esere sahip olan kişi hakkındaki kayıt (temellük kaydını taşıyan nüsha),
- o- Yazmanın önemli bir kişi adına (padişah, sultan, devlet adamı) veya kütüphanesi için yazılmış olması.

Bunlar, yazma eserlerin değerini arttıran ve onların değerlendirilmesinde göz önünde tutulması gereken özelliklerdir.

3.TELİF METODLARI :

Yazma eserlerde, eseri yazan kimse **müellif** (yazar)'dır. Bir de bu eseri kâğıt üzerine geçiren, yazan kişi ; **müstensih** (hattat) vardır. Müellif, eseri telif eder, müstensih bundan veya daha sonra meydana gelmiş olan çeşitli nüshaları birinden **istinsah** (kopya) ederek çoğaltır. Bunun sonucu olarak yazma eserin meydana getirilmesinde emeği olan müellif ve müstensihe karşılık, iki türlü de tarih vardır ki biri eserin müellifi tarafından **telif** edildiği (yazıldığı) telif tarihi, diğeri ise, müstensih tarafından **istinsah** (kopya) edildiği istinsah tarihi'dir. Yazmaların bibliyografik künyelerinde bu iki tarihin de tesbiti gerekir.

Yazma eserlerin ilk nüshası "müellif nüshası"dır ki bu da iki şekilde olabilir:

a)Müellif hattı: Müellifin, eserini kendi el yazısı ile yazmasıdır.

b)Müellif diktesi: Müellifin, eserini bir kimseye söyleyerek yazdırmasıdır. Bu, müellif nüshasıdır fakat müellif yazısı değildir.

Kütüphanelerimizde bulunan yazmaların, esas nüsha dediğimiz müellif nüshaları çoğu kere mevcut olmayabilir. Aslı kaybolmuş veya elde kopye edilmiş diğer nüshaları kalmış olabilir. Öte yandan bazı yazmaların nüshalarının sayısı pek çok olduğu halde bazıları tek, bazıları ise nadir, yani sadece birkaç tanedir. Ancak, bu durum hiçbir zaman kesin olarak söylenemez. Zira, hiç ümit edilmeyen bir zamanda, umulmayan bir yerde yeni bir nüsha ortaya çıkabilir. Bu bakımdan bilinen tek nüsha veya ***bilinen nadir nüshalardan biridir*** demek daha doğru olur.

İstinsah tarihi bulunmayan yazmalarda kâğıdın cinsi, yazı çeşidi, mürekkebi, tezhip tarzı, minyatürü ve cildi yazmanın devrinin tayininde en büyük yardımcıdır. Ancak, bunlara dayanarak kitabın yazıldığı dönemi belirlerken çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü, eldeki kitabın cildi daha sonra yapılmış olabileceği gibi, daha eski bir devirde yapılmış olan bir cilt daha sonra yazılmış olan bu esere geçirilmiş olabilir. Bunun gibi, eser sonradan tezhiplenmiş veya minyatürleri daha sonra yapılmış olabilir. Bazı yazmalarda tezhip veya minyatür için ayrılmış boşluklara rastlanması bu durumu açıklar ; bunlar için yer ayrıldığı halde sonradan yapılmış ve yerleri boş kalmış olabilir. Bizi bu kaniya götüren özelliklerin tanınması da çok eser görmek ve birbiri ile karşılaştırarak çeşitli devirlerin karakterlerinin çok iyi olarak öğrenilmesine bağlıdır. Yanıltıcı olmaması için çok iyi bilinmeyen hususlarda kesin sonuçlar çıkarmadan bu durumları belirtmek daha doğru olur.

4.YAZMA ESER TÜRLERİ

a.Cönk (dana dili - beyazî): Enine açılan kitaplara bu isim verilir. Genellikle halk şairlerinin şiirlerinden, kısa hikâyelerden ve dualardan oluşan mecmualardır.

b.Fevaid : Yazmaların aralarındaki ve sonlarındaki boş yapraklarında, zahriyelerinde, sayfa kenarlarında bulunan not şeklindeki faydalı bilgilerdir.

c.Hamış: Mektubun altına ilave edilen yazı.

d.Haşiye : Genellikle bir kitabın sayfa kenarlarına veya satır aralarına yazılan ve eseri açıklayan veya ek notlar şeklinde yazılan yazılardır. Haşiye yapana **muhaşşi** denir. Haşiyeler bazı hallerde metinden ayrı bir eser şeklinde olabilir. Fişte kimin hangi eserine haşiye olduğu not bölümünde kaydedilir. Metnin adına göre isim almış haşiye örneği : "Haşiye alâ Camiü's-sahih", Yeni isim almış haşiye örneği : "Fütuhü'l-Gayb".

e.Külliyyat : Aynı yazarın eserlerini bir cilt içinde toplayan kitaplardır. Külliyyat içinde toplanmış olan eserler, mecmuatü'r-resail içindeki risaleler gibi ayrı ayrı fişlenirler. Yer numaraları ve yapraklarının tesbitinde mecmuatü'r-resail'deki kurallar uygulanır.

f.Mecmuatü'r-resail: Şark yazmalarında rastlanan diğer bir şekil de Mecmuatü'r-resail denilen Risaleler Mecmuasıdır. Bir cilt içinde çeşitli eserler bulunan kitaplara denir. Bu eserler bir arada ciltlenerek veya birbiri arkasına

kopya edilerek mecmuatü'r-resail meydana getirilir. Ayrı birer müellifi, kitap adı, konusu, hamdele, salvele, dibace ve hatimesi, istinsah kaydı bulunan risaleler müstakil bir kitap gibi işlem görürler ve her birinin bibliyografik künyeleri ayrı ayrı tesbit edilir. Risalelerin yer numaraları, içinde bulunduğu cildin yer numarasıdır. Mecmuatü'r-resail içindeki risaleler ayrıca bir yer numarası alır ve bu numara, cildin yer numarasından sonra payda ile gösterilir : 1/1, 1/2, 1/8 gibi.

Mecmuatü'r-resailler baştan sona kadar devam eden bir yaprak numarası alırlar. Ancak her risale ayrı yaprak numarası almaz. Her risalenin yaprak numarası o cilt içinde bulunduğu yapraklara göre, yaprakların a ve b yüzleri de belirtilerek gösterilir :

1. risale 1b - 43a
2. risale 43b - 87b
3. risale 221a - 298b gibi.

Batı ülkelerinde yaprağın a yüzü için recto (r), b yüzü için verso (v) terimleri kullanılır. Kitaba konulan yaprak numaralarında a ve b yüzleri yazılmaz sadece yaprak sayısı 1, 2, 3... yazılır. Ancak mecmuatü'r-resail ve külliyatlar içindeki eserlerin o kitap içinde bulunduğu yapraklar belirtilirken, a ve b yüzleri de tesbit ve katalog fişlerine kaydedilir. Bir de yazmalardan faydalanılarak yapılan yayınlarda kaynak verilirken tam sayfayı belirtmek için a ve b yüzleri ile gösterilirler.

g- Muhtasar: Bir eserin kısaltılmış şeklidir.

h.Murakka'a : Muhtelif yazı örneklerini içeren kitaplardır.

i.Müsvedde : Bir yazarın karalama halindeki notlarını oluşturan kitaplardır.

j.Sefine: Türkçe gemi anlamına gelen ve çoğu kere birbiriyle ilgisi olmayan, büyük küçük hacimli eserleri bir araya toplayan kitaplardır.

k.Sevad: Notlardan, hat örneklerinden ve orijinalinden kopya edilmiş derlemelerdir.

l.Şerh: Bir eserin metnini açarak, açıklayarak meydana getirilen eserlere **şerh**, bu eserin müellifine de **şarih** denir. Şerhler genellikle metin ile bir arada bulunur. Metinden bir kısım alınır, altında onun şerhi (açıklaması) yapılır. Şerhler çoğu zaman esas metnin adını da içine alan isimler taşırlar. "Şerh-i Fususü'l-hikem", "Şerh-i Gülistan" gibi. Kataloglamada şerhin, kimin, hangi eserinin şerhi olduğu, fişin not bölümünde belirtilir.

m.Şukka: Küçük kâğıt parçalarına yazılarak kitaba ilâştirilmiş notlardır. Bu notlar, tarih, edebiyat ve sanat bakımından önemli olabilirler. Bunların da sayfalarının a ve b yüzleri gösterilerek tesbit edilmesi yararlıdır.

n.Talika (Talikât): Bir kitabın bazı yerlerini açıklayıp, aydınlatmak amacıyla o kitabın kenarına veya ayrı bir risale halinde yazılan düşünceler, fikirler, yorumlardır. Talik yazana talikacı, talikatçı denir. İbnü'l-Münir, Nasireddin Ahmed bin Muhammed el-İskenderî'nin "el-İntisaf" adlı eseri Zemahşeri'nin "el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil" adlı eserine bir talikadır.

o.Tefsir: Kur'anıkerim'in açıklamasıdır. Tefsir yapana müfessir denir. Tam tefsir Kur'anıkerim'in tamamının veya bir kısmının açıklaması olabilir; o zaman hangi sûreden hangi sûreye (hatta o sûrenin kaçınıcı ayetinden kaçınıcı ayetine) kadar tefsiri olduğu tesbit edilir. Bazı cüz, sûre ve ayetlerin tefsiri da olabilir. O zaman da hangi cüz, hangi sûre veya ayetin tefsiri olduğu tesbit edilir ve bunlar katalog fişinde "not" bölümünde belirtilir. Kur'anıkerim: 30 cüz; her cüz 20 sayfa; 114 sûre ve 6666 ayettir. Cüz ve hizibler sayfa kenarlarında cüz ve hizib gülü denilen şekillerle belirtilir. Her cüz 4 hizibdir. Sûreler, sûre adının da kaydedildiği başlıklarla birbirinden ayrılır. Ayetler ise her sûre içinde 1'den başlayarak, içinde ayet sayısını da veren küçük yuvarlak işaretlerle belirtilmiştir. Bazı Kur'anıkerim'lerde ayet sayısı verilmemiştir.

p.Telhis: Bir eseri hulâsa ederek, kısaltarak, özetleyerek meydana getirilen esere telhis; telhis yapana telhisci, telhisatçı denir.

r.Telif eser: Herhangi bir konuda telif edilen, yazılan eserlerdir. Telif eden (yazan) kişiye müellif, telif edilen eserlere de müellefat denir. Şark yazmalarında bir eseri ilâvelerle genişleten, açıklayan, kısaltan kişiler (şarih, muhaşşi, talika ve telhis sahipleri) de müellif sayılırlar ve kataloglamada bunlar için de müellif gibi işlem yapılır.

s.Tercüme eserler: Bir dilde yazılan bir eserin başka dile çevrilmesi ile meydana getirilen eserlerdir. Tercüme edene **mütercim** (çeviren), tercüme edilmiş eserlere de **mütercem** denir. Tercüme eserlerde mütercimlerin durumu tercüme edilen esere göre tesbit edilir.

t.Zeyl: Bir eserin konusunu devam ettiren ve onu tamamlayan eserlerdir. Genellikle tarih, biyografi ve bibliyografya eserlerinde zeyller çoktur. Zeyli meydana getirene **zeyl yapan** veya **zeylci** denir. Çoğunlukla başka kişi tarafından yapılan zeyller bazı hallerde de eseri yazan müellif tarafından veya bir eser için birkaç zeyl de yapılmış olabilir. Nev'i-zâde Ata'nın "Hadaikü'l-hakaik...."adlı eseri Taşköprüzade'nin "Şakaikü'n-numaniye..." adlı biyografik eserinin zeylidir ve bu esere sonradan birçok zeyl yapılmıştır.

5. TASNİF VE KATALOGLAMA

Kitap, belli bir kişi tarafından belli bir isimle, belli bir konu üzerinde yazılan eserdir. Bu eserin tasnif kurallarına göre, bir mukaddime, bablara ayrılan ana kısım ve hatimeden oluşması gerekir. Ancak bazı kitaplarda bu unsurlardan bir kısmı bulunmayabilir. Kur'an'la başlayan yazılı İslâm literatürü asırlar boyu devam eden İslâm alimlerinin çabalarıyla muazzam bir yazılı edebiyat haline gelmiştir. İslâm medeniyetinde modern ilmin ortaya çıkmasına kadar mevcut olan ve toplumun ihtiyaç duyduğu her ilim sahasında kitap yazılmıştır.

Konularında kitap yazılan bu ilimleri kısaca şöyle tasnif edebiliriz: **a.Din ilimleri:** Tefsir, kıraat, tecvid, usul-i tefsir, hadis, icazet, şemail, akaid(kelam), fıkıh, usul-i fıkıh, feraiz, adab-ı şer'iyeye, zühd-tasavvuf, mevaiz, dini ahlak, havas, ediye.

b.Dil ilimleri: Hat, sarf, nahiv, lugat.

c.Edebiyat: Şiir, şiir tenkidi, aruz, kafiye, edeb, belagat, meani, inşa sanat, atasözleri, folklor, masal, destan.

d.Tarih : Siyasi-askeri tarih, medeniyet tarihi, siyer, megazi, ensab, biyografi-tabakat, menakıb, ilim tarihi, münşeât, dinler tarihi.

e.Coğrafya.

f.Felsefe: ilahiyat, mantık, cedel, siyaset, ahlak.

g.Riyaziyat: Hesap, cebir, mesaha, hendese, vefk, astronomi, astroloji, mikat, musiki, mevazin-mekayil, meteoroloji.

h.Fizik: Hey'et, optik, ilmü'l-ahcar ve'l-meadin, cerrü'l - eskal, fenn-i harb.

ı.Kimya , simya, çeşitli el sanatlarına dair kitaplar.

i.Tıp: Genel tıp, cerrahi, baytarlık, bah.

j. Zooloji: Hayvanat, baznameler.

k.Botanik: filaha, nebat

l.Sihir

m .Rüya tabiri

n.Ansiklopedik eserler, fihristler.

Bu ilimlerin hepsinde yazma eserler bulmak mümkündür. İslâm alimleri tarafından fihristleme metodu bilinmekle beraber, modern manada yazma kataloğu çalışmaları Batı'da başlamış, müslüman alimleri bu konudaki çalışmaları onlardan öğrenmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müslüman ülkelerinde çok sayıda yazmalar kataloğu hazırlanmıştır.

Yazma kitapların tasnifi ve kataloglarının yapılması geniş kültür ve bilgi birikimi isteyen bir iş, önemli derecede tecrübe, dil bilgisi, genel kültür isteyen bir konudur. Sadece dil ve genel kültür bu konuda yeterli değildir. Bir yazmanın tanıtımında bazı hususlar vardır ki, bunlar tecrübe bilgi birikimi ve sezgiyle ortaya çıkar.

Tesbit fişi hazırlanması: Bugün kütüphanelerimizde bulunan yazmaların; Arap harfleriyle yazılmış olması, eserlerin bir çoğunun devrin ilim dili olan Arapça; bir kısmının da edebiyat dili olan Farsça ve içinde bu dillerden pek çok kelime bulunan Osmanlıca ile yazılmış olması, bu eserlerin tasnif ve kataloglanmasında bir çok güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan çeşitli yazılarla (nesih, ta'lik, rık'a, sülüs, divanî, kûfi, reyhanî, muhakkak, siyakat vb. gibi) yazılmış olan yazmaların okunuşları da güçlük yaratmaktadır. Ayrıca yazma eserlerin bibliyografik künyelerinin tesbitinin, basma eserlerden farklı ve bazen uzun bir çalışmayı gerektirecek şekilde olması da çok önemlidir.

Basma eserlerin çoğunda iç kapakta kolaylıkla bulabildiğimiz, bibliyografik künyenin iki önemli unsuru olan yazar ve kitap adlarının, yazma eserlerde tesbiti için bazı hallerde eserin baş ve sonundan sayfalarca okumak

gerekmektedir. Bu durumda, yazma eser bulunan kütüphanelerde görev alacak yazma eser Arapça, Farsça veya hiç olmazsa iyi derecede Osmanlıca bilmesi mecburiyeti gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yazmaların kataloglanmasındaki değişik yöntemler, kütüphanecilik yönünden özel bir çalışmayı ve bilgiyi gerektirmektedir.

Yazma eserler ve özellikle Doğu yazmalarının tekniğini koruyarak bastırılan eski basma eserlerin tasnif ve kataloglanmasında yapılan ilk çalışma **tesbit fişi** doldurulmasıdır. Bu eserlerin katalog fişlerinin hazırlanması ve demirbaş kitap kayıt defterlerine kaydedilmesi işlemleri, tesbit fişlerinden yararlanılarak kolaylıkla yapılır.

Tesbit fişlerinde :

***Kütüphanenin** bulunduğu il, ilçe adı,

***Kütüphane adı** ve koleksiyon adı,

***Müellif:** (mütercim, şarih, muhaşşi vb. gibi) adı, şöhreti, lâkabı, öz adı, baba, dede adı, varsa nisbeti (doğduğu yere veya mensub olduğu dinî tarikata göre) ve doğum, ölüm tarihleri ile birlikte verilir.

***Kitap adı:** Müellifin kitabında verdiği şekliyle ve ayrıca telif tarihi de bulunabilir.

***Dili:** Eserin hangi dilde yazıldığı,

***Cilt sayısı:** Eser birden fazla ciltten meydana gelmiş ise, her cilt için ayrı tesbit fişi yapılır.

***Tarihi:** Telif ya da tercüme tarihi.

***Yaprak sayısı:** Basma eserlerdeki sayfaya karşılık, yazma eserlerde yaprak (varak) sayısı kullanılır. Eğer esere önceden yaprak numarası konmamışsa, metnin başladığı ilk yapraktan itibaren numaralanır ve numaralar soldaki sayfanın üst köşesine kurşun kalemle yazılır. Eğer metinden önce yazılı yapraklar varsa onlar ayrıca numaralanır ve artı (+) işareti ile gösterilir. Mecmuatü'r-resail ve külliyyatlarda baştan sona kadar devam eden bir numara verilir ve içerindeki her eser için ayrı tesbit fişi yapılarak, kitap içinde buldukları yaprak numaraları a ve b yüzleri de belirtilerek kaydedilir. Eğer eserin yaprakları önceden numaralanmışsa bir defa kontrol edilmesi faydalı olur. Herhangi bir atlama veya tekrar varsa düzeltilir. Yaprak "yk" kısaltması ile gösterilir. 245 yk., 11+158 yk., 184 + 2yk., 33b-75a gibi.

***Ölçüsü:** Yazma eserlerde ölçü, dış ve iç ölçü olarak tespit edilir ve milimetre " mm " şeklinde yazılır.

Dış ölçü : Kitabın yaprağının boy ve enini gösteren ölçüdür. Kitabın dışından ve cildinden ölçü alınmaz.

İç ölçü : Kitabın yaprağı üzerinde yazının bulunduğu alanın ölçüsüdür. Bazı yazma eserlerde yazının etrafı bir cetvel ile çerçevelenmiştir. Bazılarında ise cetvel yoktur. Cetvel yoksa başlıksız tam metinli sayfanın ölçüsü alınır. İç ölçü tesbit edilirken kitabın baş, orta ve son kısımlarında birkaç yerden

kontrol edilmesi gerekir. Eğer bu ölçüler farklı ise, o zaman başka anlamında "bb" kısaltması ile gösterilir.

235 x 160 - 180 x 120 mm.

235 x 160 - bb x bb mm. gibi.

***Satır:** Başlıksız ve tam metinli bir sayfada bulunan satır sayısı sayılır ve kaydedilir. Satır sayısı için "st" kısaltması kullanılır. Kitabın baş, orta ve son sayfalarında satır sayıları kontrol edilir. Eğer satır sayısı bütün sayfalarda aynı ise 13 st., 25 st. şeklinde kaydedilir. Değişik sayfalarda satır sayıları farklı ise başka başka anlamında " bb " kısaltması ile "bb. ", " st." olarak kaydedilir.

***Sütun:** Manzum eserlerde, divanlarda, eserin kaç sütun halinde yazıldığı yani bir sayfada kaç sütun olduğu " stn. " kısaltması ile gösterilerek kaydedilir ; 3 stn., 4 stn. gibi. Bu kayıt için tesbit fişinde ayrı bir bölüm yoksa da satır kaydı yanına yazılması gerekir.

***Hattın cinsi:** Yazının cinsi ile birlikte hattatın adı, istinsah tarihi ve yeri de yazılır.

***Tezhip ve tezhibin cinsi:** Eserin hangi bölümlerinin zahriye, serlevha, konu veya bölüm başlıkları: "Hâtıme, Kur'anıkerim'lerde ayrıca sûre başlıkları, cüz, hizib işaretleri vb. gibi" ve hangi sayfalarının tezhipli olduğu ve tezhibin derecesi tezhipli, nefis tezhipli ve pek nefis tezhipli olarak kaydedilir. Minyatür, şekil, resim, levha, plân, harita vs. eserin içinde kaç tane oldukları ve buldukları yapraklar a ve b yüzleri belirtilerek kaydedilir.

***Cildin cinsi:** Cildin çeşidine, özelliğine ve sanat değeri taşımasına göre; pek nefis, nefis olarak nitelendirilir.

***Kitabın fiatı:** Eski vakıf kitaplar için bunun tesbiti güçtür. Ancak son devirlerde satın alınanlar için yazılır.

***Nereden** ve ne suretle geldiği, tarih: Kitabın kütüphaneye ne suretle geldiği ; bağış, devir, satın alma ve hangi tarihte geldiği kaydedilir.

***Tasnif numarası:** Yazmanın konu numarasıdır.

***Eski kayıt :** Kitabın bulunduğu önceki koleksiyonda taşıdığı numaradır.

***Açıklamalar:** Bu açıklamalar bölümünde kitapta görülen ve fişte ayrı bir yeri olmayan önemli özellikler, kitabın muhtevası ve kitabın fizikî durumu ile ilgili bazı hususlar (başı eksik, sonu eksik, yaprakları rutubetli veya okunmaz durumda vb.) yazılır. Bu açıklamalar bu bölüme sığmadığı takdirde fişin arkasına veya ek bir kâğıda yazılabilir.

5.1.KATALOGLAMADA ÇIKARILACAK FİŞLER :

Yazma eserler incelenerek tesbit fişine bibliyografik künyeleri geçirilir. Katalog fişine bilgiler geçirilirken şu yol izlenir: Mecmuatü'r-resail ve külliyyat içindeki eserler ayrı ayrı fişlenir. Birden fazla ciltli eserler için tek fiş yapılır. Ancak bibliyografik künyede müellif ve kitap adından sonra gelen unsurlar her cilt için fişin altında ayrı ayrı belirtilir. Bir fişe sığmazsa iki, üç ek fiş kullanılır.

Yazma eserlerde, basmalarda olduğu gibi her eser için genel olarak üç (müellif, kitap, konu) fiş çıkarılır. Ancak duruma göre ek fişler ile gerek müellif gerek kitap adı için gönderme fişleri de hazırlanır.

- Asıl metne tam uyularak yapılan tercümeleler, müellife göre fişlenir, mütercime ek fiş çıkarılır.

- Asıl metne tam uyulmadan yapılan tercümeleler, mütercime göre fişlenir, asıl eserle ilgisi notlar bölümünde belirtilir.

-Mütercimi belli olmayan tercümelelerde fiş müellife çıkarılır, tercüme olduğu ise notlarda belirtilir.

Katalog fişi düzeni ve bibliyografik künyenin fişe geçiriliş sırası :

Tasnif No. Kütüphane adı

ve Kitap No

Müellif (şöhreti, lâkabı öz adı, baba adı, dede adı, nisbeti), doğum - ölüm tarihi.

Kitap adı, eserin dili, telif tarihi, cilt sayısı, yaprak, ölçü, satır, sütun, yazı cinsi, hattat, istinsah yeri, istinsah tarihi, tezhip, minyatür, cilt nev'i,

Muhteva kaydı,

Not :

Kitapta bulunmayan, ancak kitap dışından bibliyografik ve biyografik kaynaklardan bulunarak tamamlanan isim ve diğer bilgiler, köşeli parantez [...] içinde fişe kaydedilir.

Bir esere müellif tarafından isim verilmemişse ve diğer kaynaklardan da bulunamamışsa, bu durumda eseri tasnif edenler tarafından kitabın konusuna ve diline uygun bir isim verilir ve yuvarlak parantez (...) içinde kaydedilir. Katalog fişinin muhteva kısmında, eserin muhtevası (eserin içinde bulunan konu ile ilgili açıklamalar) konunun başlangıç ve sonu belirtilerek kaydedilir. Eser birden fazla ciltli ise her cildin muhtevası ayrı ayrı belirtilir.

Katalog fişinin not kısmında eserin (şerh, haşiye, tercüme vb.) dayandığı diğer eser ve müellifi, yazma eseri ilmî ve manevî bakımından değerlendiren temellük, sima ve mukabele kayıtları ile kitabın fizikî durumunu ilgilendiren açıklamalar kaydedilir.

Yazma eserlerin tasnif ve kataloglanması sırasında; biyografik, bibliyografik kaynaklardan ve kütüphane kataloglarından yararlanılır.

Bazı eserlerde, özellikle Kur'anıkerim'lerde tercümelelerin, satır aralarında verildiğine de rastlanır. Bu takdirde bu eser için " Satır Araları Türkçe Tercümeli " veya " Satır Araları Farsça Tercümeli " şeklinde not koymak gerekir.

6. YAZMALARIN TESPİTİ İÇİN GEREKLİ BAŞVURU KİTAPLARI :

6.1.TÜRKÇE YAZMALAR İÇİN GEREKLİ BAŞVURU KİTAPLARI :

Türkçe bir yazma eser söz konusu olduğunda, kaynaklardan aranabilmesi için öncelikle o eserin adı ile yazarının tesbit edilmesi gerekir. Bu amaçla kaynaklardan iki koldan bilgi toplanmaktadır ; Birincisi yazar , ikincisi eser adıdır.

Yazar hakkında bilgi; bir yazarın yaşadığı zamanın tespiti ve biyografisi için gerekli müracaat kitaplarının en önemlileri şunlardır:

- a.** Atayî'nin "Hada'iku'l-Haka'ik fi Tekmiletî's-Şaka'ik" (İst. 1268).
- b.** Bağdatlı İsmail Paşa'nın "Hediyyatü'l-Arifîn Esmâu'l-Mü'ellifîn ve Asaru'l-Musannifîn" (İst. 1951-1955).
- c.** Bağdatlı İsmail Paşa'nın "İzahu'l-Meknun fi'z-Zeyli 'ala Keşfi'z- Zunun 'an Esami'l- Kutubi ve'l-Funûn" (İst. 1945-1947).
- d.** Bursalı Mehmet Tahir'in "Osmanlı Müellifleri" (İst.1914-24).
- e.** Fındıklı İsmet'in "Tekmiletü's-Şaka'ik fi Hakkı Ehli'l-Haka'ik " (ist. 1989).
- f.** İbnulemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" (İst. 1930-40).
- g.** Katip Çelebi'nin "Keşfu'z-Zunûn 'an Esami'l-Kutubi ve'l-Funûn"(İst. 1341-44).
- h.** Mecdi'nin "Haka'iku's-Şaka'ik" (İst. 1852).
- i.** Mehmed Süreyya'nın "Sicill-i Osmani" (İst. 1308-11).
- j.** Sadettin Nüzhet Ergun'un "Türk Şairleri" (İst. 1935)
- k.** Şemseddin Sami'nin "Kamusu'l-A'lam" (İst. 1306-1016).
- l.** Şeyhî'nin "Vakayiu'l-Fuzala" (İst. 1989).

Türkçe yazmalar için bilinmesi gerekli eserler; Kimi hallerde bir şairle, yazarla veya eserle ilgili olarak " tezkiretü's-şu'ara " adı verilen şairlerin biyografilerini ve eserlerini içine alan kaynaklara başvurmak gerekir.

15. yüzyılda başlamış 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden bu gelenekte, Doğu Türkçesi ile yazılanlar için ünlü Çağatay şairi Ali Şir Nevaî (öl.1501) tarafından kaleme alınan Mecalisü'n-Nefais ile onun zeyli olan Sadikî'nin kaleme aldığı Mecma'u'l-Havass'a bakılabilir. Anadolu sahasında Sehi Bey'in yazdığı Heşt Behişt (İsen, Mustafa, Sehi Bey Tezkiresi, Heşt Bihişt, İstanbul 1980, Ankara 1988) adlı tezkireyi sırasıyla Latifî'nin kendi adıyla yazdığı Latifî tezkiresi (İsen, Mustafa, Latifî Tezkiresi, Ankara 1990, Ankara 1999); Ahdî'nin Gülşen-i Şu'ara; Aşık Çelebi'nin Meşa'irü's-Şu'ara; Hasan Çelebi'nin Kınalızade Tezkiresi; Beyanî'nin yine kendi adıyla anılan Beyanî Tezkiresi; Riyazî'nin Riyazü's-Şu'ara ; Kafzade Faizî'nin Zübdetü'l-Eş'ar ; Rıza'nın Rıza Tezkiresi ; Yümnî'nin Yümnî Tezkiresi ; Asım'ın Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar; Güftî'nin Teşrifatü's-Şu'ara; Mücîb'in kendi adıyla anılan Mücîb Tezkiresi;

Safayî'nin yine kendi adıyla anılan Safayî Tezkiresi; Salim'in Salim tezkiresi ; Belîğ'in Nuhbetü'l-Asar li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar; Ramiz'in Adab-ı Zürefa; Silahdar'ın kendi adıyla anılan Silahdar Tezkiresi; Safvet'in Nuhbetü'l-Asar min Fera'idi'l-Eş'ar; Tevfik'in Mecmu'atü't-Teracim; Es'ad'ın Bağce-i Safa- enduz; Arif Hikmet'in Tezkire'si ve son olarak Fatin'in Hatimetü'l-Eş'ar adlı eserleri izler. Ayrıca, Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu ve Turgut Karabey tarafından hazırlanan Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü de (Ankara 1998) bu konuda önemli bir kaynaktır.

6.2.ARAPÇA YAZMALAR İÇİN GEREKLİ BAŞVURU KİTAPLARI :

Arapça yazma eserleri kataloglamak için başvuru kaynakları sayılamayacak kadar çoktur. Ancak bu eserde sadece önemli olanlar sıralanmıştır. Özellikle bu kaynaklar müellif ve kitap adlarının doğruluğu bakımından önemlidir. Seçilen eski ve yeni olan bu kaynakların bazıları Arapça, bazıları ise, Avrupa dilleri ile yazılmıştır. Bu konuda en güvenilir kaynaklar şunlardır:

- a.** İbn en-Nedim'in el-Fihrist (Laybez 1871-1877).
- b.** .Katib Çelebi'nin Keşfu'z-Zunun 'an Esami'l-Kutubi ve'l-Funun (İst. 1341-44).
- c.** Bağdadlı İsmail Paşa'nın İzahu'l-Meknun fi'z-Zeyli 'ala Keşfi'z-Zunun 'an Esami'l-Kutubi ve'l-Funun (İst. 1945-1947).
- d.** Bağdadlı İsmail Paşa'nın Hediye'tü'l-Arifin, Esmâ'u'l-Mü'ellifin ve Asaru'l-Musannifin (İst. 1951-55).
- e.** Hayreddin ez-Zirkli'nin el-A'lam Kamusu Teracim li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa' mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribin ve'l Mustaşrikin (Beyrut 1990)
- f.** Ömer Rıza Kehhale'nin Mu'cemu'l-Mü'ellifin Teracimu Musannifi'l Kutubi'l - 'Arabiyye (Damascus 1957-61).
- g.** Carl Brockelmann'ın Geschichte der Arabischen Litteratur (Leiden 1937-42). ile bu esere ek olarak hazırladığı Geschichte der Arabischen Litteratur (Supplementband)
- h.** Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums (Leiden 1967).

6.3.FARŞÇA YAZMALAR İÇİN GEREKLİ BAŞVURU KİTAPLARI :

Farsça yazma eserlerin adlarını ve yazarlarını tesbit ederken bir katalogcunun kullanması gerekli olan kitaplar kısaca şöyledir:

A. Tezkireler

Nizamî-i Aruzî-i Semerkandî, Çahar Makale, E.G.Browne tarafından 1921'de çevirisi yapılmış, Gibb Persian Historical Text serisinde basılmıştır. Muhammed Avfî (öl.1233). Lebab al-albab E.G. Browne ve Mirza Muhammed Kazvinî tarafından Londra ve Leiden 1903-1906'da yayınlanmıştır. Devlet Şah-ı Semerkandî (öl. 1507) Tazkira-i Davlatşah, Gibb'in Persian Historical Text serisinde The Tazkiratu'ş-Şu'ara of Davlat Şah b. Ala'ud-davla Bahti Şah al-Gazi of Samarqand adı ile 1901'de basılmıştır. E.G. Browne, A Literary

History of Persia, 4 c. (London 1902-1924), C.A. Storey, Persian Literature: A Bibliographical Survey, 3 c. (London 1927-1984)

B. Önemli Edebiyat Tarihleri

Sa'id Nafisî, Tarih-i Nazm-u Nasr dar-İran ve dar-Zaban-ı Farsî 2 c. (Tahran 1344/1924-26); Zabihullah Safa, Tarih-i Adabiyat dar-İran, 3 c. (Tahran 1332/1913); Zabihullah Safa, Ganc-i Suhan, 3 c. (Tahran 1339-40/1920-22); Mirza Muhammad 'Ali Mudarris, Rayhanetü'l-Edeb fi Taracim al-Ma'rufin bi'l-Kunya va'l-Lakab av Kuna va'l alkab, 8 c. (Tebriz 1346-49/1927-31)

C. Bibliyografik Başvuru Kaynakları

Malzeme olarak eldeki yazmanın basılı nüshasının olup olmadığını kontrol edebilmek için başvurulacak belirli kaynaklar şunlardır:

Muşar Hanbaba, Mu'allifin-i Kutub-i çap-i Farisî ve Arabi ez Agaz-ı çap ta kunun, 6 c. Tahran 1340-44/1921-26; Fethi Edhem Karatay, İstanbul Üniversiteleri Kütüphanesi Farsça Basmalar. İstanbul 1949; M.Orhan Durusoy, İstanbul Belediye Kütüphanesi Arapça ve Farsça Basma Eserler, 2 c. İstanbul 1953-54.

7.KATALOGLAR:

Bir yazma eserin hangi kütüphanelerde bulunduğunu tek tek o kitaplıklara giderek tespit etmek zaman açısından imkansız olduğundan basılı kataloglara başvurmak gerekir. Bu durumda gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında bulunan kütüphanelerin yazma kataloglarının da tespit edilerek kaynak kitaplar arasına katılması gerekmektedir.

7.1.YAZMA KATALOGLARI:

7.1.1.TÜRKİYE'DEKİ KATALOGLAR:

A.Ferdi Katalog Çalışmaları:

A.a.Ankara'da:

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki yazma eserler, Dr. Müjgan Cunbur, Dursun Kaya, Niyazi Ünver tarafından hazırlanarak, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu adıyla 1999 yılında basılmıştır.

Abdullah Ceylan, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu I-II'yi hazırlanmıştır. (Ankara 1988-)

A.b.İstanbul'da:

Türkiye'de ilk basılı katalog Abdurrahman Nacim Efendi tarafından hazırlanan Kütüphane-i Damad İbrahim Paşa (İstanbul 1279) kataloğudur. Bunu II. Abdulhamid devrinde basılan (1293-1325) Hamidî Devri Katalogları adı verilen defterler izler.

Yusufağa Kütüphanesi Tarihçe, Teşkilat ve Kataloğu adıyla faksimile olarak basılmıştır. Fehmi Ethem Karatay Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe kitapların kataloğunu hazırlamış, Türkçe yazmaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu adı ile 1961'de basılmıştır.

Günay Kut, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I.'i (İstanbul 1989) hazırlanmış ;

İstanbul Belediyesi'ne ait Atatürk Kitaplığı'ndaki Muallim Cevdet ve Osman Ergin koleksiyonları üzerinde çalışmaları başlatan Nail Bayraktar ; Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu -I'i 1991, II'yi 1995, Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu II'yi 1994 yılında yayımlamıştır.

Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi'ne ait Hüseyin Kocabaş Yazmaları Katalogu, İsmail Bakar tarafından hazırlanmış, İstanbul'da 2001 yılında basılmıştır.

Ahmet Ateş tarafından hazırlanan, "İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I" (İstanbul 1968)de İstanbul Üniversitesi ile Nuruosmaniye Kütüphaneleri ele alınmıştır. Yine Fehmi Edhem Karatay'ın hazırladığı, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu" (İstanbul 1961) adlı katalog da vardır.

A.c.İzmir'de:

Ali Yardım, İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu'nu iki cilt olarak 1992-94 yılında bastırmıştır ;

A.d.Kayseri'de:

Ali Rıza Karabulut Kayseri'deki kitapları, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu adıyla 1982 yılında tek, 1995 yılında iki cilt halinde yayımlamıştır.

A.e.Konya'da:

Abdülbaki Gölpınarlı tarafından hazırlanan Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu dört cilt halinde 1967-94 yılları arasında yayımlanmıştır.

Mehmet Eminoglu tarafından hazırlanan Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu -I, Konya'da 1997 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından basılmıştır.

A.f.Manisa'da:

İsmet Parmaksızoglu tarafından hazırlanan Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmalar Kataloğu I. Türkçe Yazma Tarihler'in basımı 1952 yılında gerçekleşmiştir.

B.Toplu Katalog Çalışmaları

Günümüzde Türkiye çapında bir kataloglama çalışması sürdürülmektedir. 1935 yılında Profesör Helmut Ritter başkanlığında Kütüphaneler Tasnif Komisyonu adı ile bir çalışma başlatılmış, bunun sonucunda; 11 fasikülden oluşan İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih - Coğrafya Yazmaları Katalogları 1943-1962 yıllarında tamamlanarak ilim alemine sunulmuştur. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Divanlar Kataloğu projesi 1947-1976 yılları arasında 4 cilt olarak basılmıştır. İstanbul Kütüphaneleri Hamseler Kataloğu ise 1961 yılında bir cilt olarak yayımlanmıştır.

B.a.TÜYATOK Projesi:

Türkiye'de Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu çalışmaları 1978 yılında önce Ankara, 1979 yılında da İstanbul'da başlamıştır. Bu kataloglamada her şehir, il trafik koduna göre numaralandırılmıştır. 2000 yılında basılan Burdur II. ile TÜYATOK tarafından 24 fasikül yayımlanmıştır.

1. TÜYATOK 1, Ankara 1979: Birinci Katalog, Anıtkabir 16 ; Cumhurbaşkanlığı 34 ; Türkiye Büyük Millet Meclisi 104 ; ve Adıyaman İl Halk Kütüphanesi 132 eser yazmayı kapsar. Bu ciltle toplam 286 eser / risalenin bibliyografik tanıtımı yapılmıştır

2. TÜYATOK 2, Ankara 1980: İkinci Katalog, Giresun, Ordu ve Rize İl Halk Kütüphaneleri yazmalarını kapsar. 619 eser / risale tanıtılmıştır.

3. TÜYATOK 3, Ankara 1981 (34/I): İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi "Ali Nihad Tarlan Koleksiyonu" kitaplarını içeren bu Katalogla toplam 425 yazmanın bibliyografik tanıtımı yapılmıştır.

- 4. TÜYATOK 4 - 8 İstanbul 1982 - 1984 (07/I-V):** Antalya ili ve ilçelerindeki ; İl Müzesi, Alanya İlçe Müzesi, Akseki Yeğen Mehmed Paşa Kütüphanesi, Elmalı ve Tekeli İlçe H.K.leri yazmalarının tanıtıldığı 4., 5., 6., 7. ve 8. ciltlerle beş ayrı fasikülden oluşan bu Katalogda toplam 4.042 eser / risale tanıtılmıştır.
- 5. TÜYATOK 9 Ankara 1984 (34/II):** İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu"nda bulunan Katalogla 467 yazma eser tanıtılmıştır.
- 6. TÜYATOK 10-12 Ankara 1985 - 1986 (01/I-III):** Adana İl Halk Kütüphanesi ve Müzesi'ne ait bu Katalogla, üç cilt içinde toplam 2.592 yazmanın tanıtımı yapılmıştır.
- 7. TÜYATOK 13 Ankara 1987 (34/III):** İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi "Amcazade Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Musa Nazif Efendi Koleksiyonu"ndaki yazmaları içeren bu ciltle 630 eser tanıtılmıştır.
- 8. TÜYATOK 14-18 İstanbul 1990-1995 (05/I-V):** Toplam beş ayrı cilt halinde yayımlanan (TÜYATOK 14-05/I, 15-05/II, 16-05/III, 17-05/IV ve 18-05/V) "Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu" ile 4.184 eserin/risalenin tanıtımı yapılmıştır.
- 9. TÜYATOK 19 Ankara 1994 (34/IV):** İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi "Mustafa Aşir Efendi Koleksiyonu"nda bulunan yazmaların tanıtıldığı bu Katalogda toplam 1.155 eser / risale yer almaktadır
- 10. TÜYATOK 20 Ankara 1996 (03):** "Afyon İli Yazmaları Kataloğu" adıyla yayımlanan bu ciltle, Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 1.938, Afyon İl Müzesi'nde 12, Dinar İlçe Halk Kütüphanesi'nde 2 olmak üzere toplam 1.952 eser / risale, 1.185 ana başlık altında, katalog sıra numarasıyla tanıtılmıştır
- 11. TÜYATOK 21 Ankara 1997 (10) :** "Balıkesir İli Yazmaları Kataloğu" adıyla yayımlanan bu ciltle, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde 2.439, Dursunbey İlçe Halk Kütüp-hanesi'nde 185 ve Edremit İlçe Halk Kütüphanesi'nde 91 olmak üzere, toplam 2.715 eserin / risalenin 1.246 ana başlık altında katalog sıra numarasıyla tanıtımı yapılmıştır
- 12. TÜYATOK 22 Ankara 1998 (18) :** "Çankırı İl Halk Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu" adıyla yayımlanan bu koleksiyonla, 683 ana başlık altında sıra/bant numarasıyla 1.076 eser / risale tanıtılmıştır
- 13. TÜYATOK 23 Ankara 2000 (ISPARTA):** "Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu Isparta" adıyla yayımlanan bu koleksiyonla 1.401 ana başlık altında 3.060 eser / risale tanıtılmıştır.
- 14. TÜYATOK 24 Ankara 2000 (BURDUR I-II):** "Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu Burdur I-II" adıyla iki cilt halinde yayımlanan bu koleksiyonla 2.193 ana başlık altında 3.000 eser / risale tanıtılmıştır
- 15. TÜYATOK 25 Ankara 2002 (26):** "Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu" yayımlanan bu koleksiyonla 861 ana başlık altında 3.000 eser / risale tanıtılmıştır

Milli Kütüphane kendi yazmaları için TÜYATOK'un sistemini kullanarak katalog hazırlığına girişmiş ve yayımlanan şu eserlerle birlikte 1.808 künyenin tanıtımı yapılmıştır.

B.b.MİLLİ KÜTÜPHANE Yazmalar Kataloğu:

1. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu I. C.: Genel konular, Metafizik, Gizli ilimler. Ankara 1987.
2. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu II. C.: Gizli İlimler, Psikoloji, Mantık, Felsefe. Ankara 1988.
3. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu III. C.: İslâm dini, Kur'an Bilimleri, Tefsir. Ankara 1992.
4. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV. C.: Hadis. Ankara 1994.
5. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu V. C.: Akaid ve Kelâm. Ankara 1997.
6. Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu VI. C.: Türkçe Divanlar. Ankara 2001.
7. Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu VII. C.: Cönkler. Ankara 2002

7.1.2.TÜRKİYE DIŞINDAKİ YAZMA KATALOGLARI:

Bir katalog uzmanının bilmesi gereken diğer bir önemli unsur da Arapça, Farsça, Türkçe yazma eserleri oluşturan yabancı kitapların basılı kataloglarıdır. 1973 yılından sonra Türkiye dışındaki ülkelerde yayımlanan Türkçe yazma katalogları:

A.Almanya'daki Türkçe Yazma Eserlerin Katalogları:

Hanna Schreide, Türkische Handschriften. Wiesbaden: 1974 ve 1968. ; Manfred Götz, Türkische Handschriften. Wiesbaden: 1979.; Barbara Flemming, Türkische Handschriften. Wiesbaden: 1968. Toplam 5 cilt halinde olan bu eserler Almanya'daki Türkçe eserlerin toplu kataloglarını içermektedir.

B.Mısır'daki Türkçe Yazma Eserlerin Katalogları:

Türkçe yazmalara ait önemli bir yayın da Mısır Millî Kütüphanesi'nde mevcut olan Türkçe yazmalarla ilgilidir. Şimdilik 3 cildi basılan bu katalogda önemli Türkçe eserler vardır: Mısır Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Katalogu: 1870-1980, 3 c., I.C: A-H ; II. C. : H-S ; III. C. : Ş-G.

7.2.BASILI KATALOGLAR :

Kataloglayıcının bir görevi de katalogladığı yazma eserin özellikle varsa Arap harfli baskılarını izleyip onu da kataloga işlemektir. Türkçe eserler için bu konuda basılı kataloglar yardımcı olacaktır.

7.2.1.BASILI TÜRKÇE KATALOGLAR:

M. Orhan Durusoy, İstanbul Belediye Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu III; Osman Ergin Kitapları (İstanbul 1954), Fehmi Edhem Karatay, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu, 2c. (İstanbul 1956); M. Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, 5c. (İstanbul 1971-1989); Azerbaycan Kitabı: Bibliyografya, 2c. (Bakü 1963-1982); Prof.Dr. Haluk İpekten ve Prof. Dr. Mustafa İsen tarafından hazırlanan Basılı Divanlar Kataloğu, Akçağ Yayınları tarafından Ankara'da 1997 yılında basılmıştır.

Milli Kütüphane'de Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu, Gen. 2. bs. 9 fsk. 1 ek fsk. (Ankara 1964-1971) Bu katalog yeniden düzenlenmiş ve Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu (TÜBATOK) Projesi kapsamında Millî Kütüphane Başkanlığı'nca şimdiye kadar 5 cilt basılmıştır. Bunlar da:

1.a.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928 1.cilt 1.bölüm (A-Ali el Karî) Ankara 1990.

b.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler. (1729-1928) 1. cilt 2.bölüm (Ali Kâzım-Aznavur) Ankara 1990.

2.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler. (1729-1928) 2. cilt. (B-Ç) Ankara 1992.

3.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler. (1729-1928) 3. cilt. (D-E) Ankara 1994.

4.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler. (1729-1928) 4. cilt. (F-G) Ankara 1995.

5.Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler. (1729-1928) 5. cilt. (H) Ankara 1998.

7.2.2.BASILI ÇEŞİTLİ DİLLERDEKİ KATALOGLAR:

İsmet Binark ve Halit Eren tarafından hazırlanıp İstanbul'da 1986 yılında IRCICA tarafından yayınlanan eser: World Bibliography of Translations of the Meaning of the Holy Qur'an printed translations 1515-1980.

7.2.3.TÜRKİYE DIŞINDAKİ KATALOGLAR:

A.Farsça Eser Katalogları

Genellikle kataloglar, bir koleksiyon bütünüyle ele alındığı için o koleksiyondaki mevcut her dilden yazmalar söz konusu edilmiş, Farsça eserler ayrıca ele alınmamıştır. İranlılar kendi ülkelerindeki yazma eser kataloglarını zaman zaman yayınlamışlardır. Bunlar arasında en önemlileri:

a. Munzavi, Fihrist-i Nushaha-yı Hattî-i Fârisî 6 c. Tahran 1348-53/1929-35; Ali Naki Munzevi, Fihrist-i Kitabhane-İhda'i-i Aka-yi Muhammed Mişkat be-Kitabhane-i Danişgah-i Tahran 2 c. Tahran 1330; Mahmud Mar'aşî, Fihrist-i Nushaha-yi Hattî-i Kitabhane-i Umumi-i Hazret-i Ayetallah el-Uzma Necefî Mar'aşî, 14 c. Tahran; Yusuf İ'tisâmî ve başkaları, Fihrist-i Kitabhane-i Meclis-

i Şura-yi Milli, 18 c. Tahran 1305; İrec Afşar ve Taki Daniş Peju, Fihrist-i Kitabha-yi Hatti-i Kitabhane-i Milli-i Melik 2 c. Tahran 1354; Muhammed Ali Müderris, Reyhanetü'l-Edeb, 6 c. Tebriz (1327-); Bedri Atabay, Fihrist-i Kitabhane-i Saltanati. 4 c. Tahran (1353-)

b.W. Pertsch, Verzeichnis der Persischen Hand-schriften zu Berlin. Berlin 1888 ; Charles Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, 3 c. London 1879-83; Suppl. 1895 ; Muhammed Ashraful Hukk, Hermann Ethe ve E. Robertson, A Descriptive Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in Edinburgh University Library. Edinburgh 1925; Edward G. Browne, A Descriptive Catalogue of the Oriental MSS. Belonging to the Late E.G. Browne, Tamamlayan ve düzenleyen R.A. Nicholson. Cambridge 1932; E. Blochet, Catalogues des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale, 4 c.Paris 1905-12; Ettore Rossi, Elenco dei Manoscritti Persiani della Bibliateca Vaticana. Vatikanstandt 1948; Hermann Ethe, Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the India Office I.Oxford 1903; H.Ethe ve Edwards, Containing additional Descriptions and Indices, 2. c. Oxford 1937; W. Eilers-W. Heinz, Persische Handschriften. Weisbaden 1968; S. Dıvshalı ve P. Luft, Persische Handschriften. Weisbaden 1980.

B.Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Basmalar Katalogu:

Bu katalog 3 cilttir. (Kahire 1982-1983) Buradaki eserler 1870-1969 yılları arasında basılan eserleri kapsayan bu katalog bir heyet tarafından hazırlanmıştır.

IV. BÖLÜM

YAZMA ESERLERİN KORUNMASI BAKIMI VE TEMİZLİĞİ

Kültür tarihinin birinci elden ve milli kültür mirasımızın kaynaklarından olan el yazmaları, nadir eserler ve arşiv vesikaları, bilim adamlarının ve araştırmacıların çalışmalarına ışık tutan en değerli kültür varlıklarıdır. Bunları okuyucu hizmetine sunmak da kütüphanecilerin ve aşivcilerin görevidir. Ancak; bu eserleri okuyucu hizmetine sunmanın yanısıra onları korumak, bakım ve onarımlarını yaparak gelecek kuşaklara aktarmak da tarihin Kütüphanecilere ve arşivcilere yüklediği en büyük görevler arasındadır.

Geçmişte de bu yazılı kaynaklara çok önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde arşiv fikri çok eskilere dayanır. Osmanlılar kurdukları arşiv teşkilatına "Hazine-i Evrak" adını vermişlerdir. Çünkü arşiv belgeleri ve yazma eserler, geçmiş ile bugün, bugün ile gelecek arasında bağlantı kuran en değerli hazineler olup, devletlerin varlıklarının hafızalarıdır.

Son yıllarda el yazmalarına verilen önem sonucunda bunların onarım ve bakımları için Kütüphaneler Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul'da bulunan Ziver Bey Konağı'nda "İstanbul Yazma ve Nadir Eserler Patoloji ve Restorasyon Araştırma Merkezi" açılmıştır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi işbirliğinde çalışacak "Konya Yazma ve Nadir Eserler Restorasyon Araştırma Merkezi" de hizmete sunulmuştur.

Başta İtalya, Fransa, Almanya ve A.B.D. olmak üzere birçok ülke bu değerli kültür varlıklarını korumak amacıyla "Patoloji ve Restorasyon Merkezleri" kurmuşlar ve arşiv merkezleriyle ilgili her türlü işlemleri "Konservasyon" ve "Konsültasyon" olmak üzere iki aşamada ele almışlardır.

1.KONSERVASYON:

Arşiv belgelerinin fizikî, kimyevî, biyolojik, mekanik ve bunlar dışında kalan çeşitli tahrip unsurlarıyla bozulup ana özelliklerini kaybetmesini önlemek ve belli şartlarda korunmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmalardır.

2.KONSÜLTASYON:

Arşiv belgesi ve el yazması malzemeyi belli mevzuat çerçevesinde hakikî ve hükûmî şahısların, devletin ilim ve kültürünün hizmetinde istifadeye sunulması işlemleridir.

3.PATOLOJİ VE RESTORASYON MERKEZLERİ:

Kitapların uygun bir ortamda korunması için patoloji ve restorasyon merkezlerine ihtiyaç vardır. Patoloji ve restorasyon merkezleri için gerekli araçların en önemlileri : Bakteri koloni sayıcısı, Bakteriyolojik etüv, Bi-distile su cihazı, Blender, Buhar sterilizatörü (otoklav), Destile su cihazı, Dijital masa ve arazi tipi Ph metre, Dijital Ph metre, Hassas terazi, Kuru hava sterilizatörü, Kurutma dolabı, Kurutma rafları, Kül fırını, Nem giderme cihazı, Nem verici cihaz, Su banyosu, Otomatik titrasyon, Vakumlu masa, Yıkama ve dezasidifikasyon kuvvetleri, Trinoküler mikroskop, Trinoküler tip stereo zoom mikroskop, Uv-visible spektrofotometre olarak sayılabilir.

4. DEPOLAR:

Yazma eserlerin temiz, havadar, güneş ışınlarından uzak, rutubetsiz yerlerde saklanması gerekir. Kitap depolarında yangından korunma konusunda gerekli önlemler alınmalı, elektrik donanımları dikkatli yapılmalı, sigorta ve şartları ayrı olmalı ve akşamları kapatılmalıdır. Zaman zaman kontrol edilmesi gereken elektrik tesisatına ekler yaparak, kondonlarla cereyan nakledilmesi son derece tehlikelidir.

Depolar, yağışlı ve rutubetli olmayan açık ve kuru havalarda pencereler açılarak sık sık havalandırılmalıdır. Kitapların ve özellikle Arap harfli basmalar ve yazmaların bulunduğu depoların rutubet ve sıcaklık derecelerinin kitap sağlığı bakımından elverişli olması gerekir. Ortalama olarak ısının 18-20 °C, nemin % 50-60 arasında olması gerekir.

Depolarda güneş ışınlarının kitaplara doğrudan gelmesi sakıncalıdır. Kitap depolarının temizliği, sorumlu memurun kontrolü altında çok dikkatle ve kitaplara zarar vermeyecek bir şekilde yapılmalıdır. Son yıllarda kitap depolarında, ahşap raflar yerine metal raflar tercih edilmekte ve kullanılmaktadır. Bu raflar daha az toz tutmakta, kolay temizlenmekte ve böceklerin üremesine engel olmaktadır. Kitap böcekleri, havasız, tozlu ve rutubetli yerlerde bulunan yazmalarda üreyip çoğaldıkları için kitap temizliğine çok önem verilmesi, kitapların her yıl yerlerinden çıkarılarak havadar ve güneşsiz yerlerde dikkatle temizlenmesi gerekir.

Kitaplar raflara ne çok sıkışık ne de bol olarak yerleştirilmeli ve üst üste de konulmamalıdır. Kitaplar raflara dik olarak, sırtı dışarı gelerek yan yana rahatça alınıp koyulabilecek şekilde yerleştirilmelidir. Ayrıca kitapların rafın ön kenarına da yerleştirilmeleri de önde toz birikimini önleyeceğinden ve arka tarafta kalan boşluktan havalanmaları sağlanacağından daha faydalıdır.

Yazma eserler temizlenirken onarıma muhtaç olan kitaplar seçilmeli, tezhip, minyatür bulunan sayfalar arasına ince pelür kâğıdı konulmalıdır. Temizlik sırasında böcekli kitaplara rastlanırsa, bunlar temizlendikten sonra bir süre ayrı bir yerde saklanıp kontrol edilmeli ve temizlendiğinden emin olduktan sonra esas yerine konulmalıdır.

Yazma eserlere damga (Kütüphane adı kaşesi ile kitap kayıt damgası) basarken çok dikkat etmeli, ön ve arka sayfasında yazı, tezhip veya minyatür bulunan sayfalara damga basılmamalıdır. Çünkü damganın mürekkebi zamanla yazıyı, tezhibi ve minyatürü bozar.

V. BÖLÜM

YAZMA ESER UZMANI VE ARAŞTIRMACILAR

1.YAZMA ESER UZMANI:

El yazması eserler en önemli kültür varlıklarımız olup, bunları kütüphaneye veya bulundurulacakları Müzeye, kuruma girişinden itibaren inceleyerek değerlendiren, katalog fişini düzenleyen, katalog künyelerini basıma hazırlayan, araştırmacıya sunan ve bilim dünyasına tanıtan uzman elemanlardır. El yazma eser uzmanı, mutlaka bu eserlerin yazılı olduğu dilleri okuyup yazabilen, bunun yanında çeşitli el yazmalarının tekniğini bilen deneyimli bir kişi olmalıdır. Üniversitelerin Arapça, Farsça Dil Edebiyatları ile bu dilleri yardımcı ders olarak alan, ayrıca Osmanlıca eğitim almış Tarih, Edebiyat bölümleri mezunu olmaları gerekmektedir. Üniversitelerin Kütüphanecilik bölümlerinden mezun olanlar, yazmaların dillerini okuyup yazamadıkları için Yazma eser uzmanı olarak tanımlanamazlar.

2.ARAŞTIRMACININ YAZMA ESER KULLANIMI:

Asıl olan, yazma eserin mikrofilminin önceden çekilmesi, isteyen araştırmacıya da bu mikrofilmin istenen sayfalarından kâğıt üzerine kopya verilmesidir.

Yazmalar kullanıcının hizmetine sunulurken ya da, araştırmacı tarafından incelenirken aşağıdaki konulara dikkat edilmelidir:

- * Yazmalar mutlaka bir görevlinin gözetiminde araştırmacı tarafından incelenmelidir.
- * Kâğıdında meydana gelebilecek kuruma ve kırılmalar göz önüne alınarak yazma eserden kesinlikle fotokopi çektilmez.
- * Mikrofilm çekim işlemine bir defa izin verilir. Çünkü yazma eser ışıktan etkilenir.
- * Okuyucuya verilen eserlerin yapraklarının eksik olup olmadığı önceden kontrol edilir. Araştırmacıdan teslim alınırken tekrar kontrol edilir.
- * Yazma eser yapraklarının parmak ıslatılarak çevrilmesine izin verilmez.
- * Nüsha karşılaştırmaları dışında okuyucuya eserler, tek tek verilir.
- * Eser okunurken eller, eser üzerine konmamalıdır. Satırlar, eser üzerine konacak bir kâğıtla takip edilmelidir.
- * Eser, kesinlikle masa üzerinde okunmalıdır. Dirsekler kitaba dayanmaz, kitap üzerine kesinlikle yazı yazılmaz.
- * Kitaplara karşı öksürülmez ve tükürülmez.
- * Tezhip veya minyatürlü eserlere el veya başka bir şeyle dokunulmaz.
- * Eser kapatılırken araya parmak, kalem vb. gibi şeyleri konmaz.

* Eser, okunurken sigara içilmez. Yiyecek ve içecek kullanılmaz.

VI. BÖLÜM

YAZMALARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

1. HAT SANATI:

Sanat değeri olan İslâmî yazılara "hat", hüsn-i hat ve böyle güzel yazı yazanlara da "hattat" denir.

İslâm sanatında, özellikle Türk sanatında, hat sanatı çok önemli bir yer tutmaktadır. Yüzyıllar boyunca ekoller türetilip, büyük üstadlar yetiştirilerek, sanat şaheserleri meydana getiren bu sanat, batılılarca soyut resim sanatı olarak kabul edilmektedir.

Hat sanatı İslâm'ın ilk devirlerinde ortaya çıkmıştır. Önceleri basit ve düz yazılardan meydana gelen, "Ma'kili" adı verilen bir yazı kullanılmıştır. Bu yazıya "Hicazî" yazı dendiği de "Hat u Hattatin"de belirtilmektedir. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Kûfe şehri kurulmuş, burada da bir hat ekolü doğmuştu. Önce Kûfe yazısı denmiş, sonra Kûfî şeklinde yayılmıştır. Kûfî, çeşitli yazı türlerine de kaynak olmuş ve bundan dolayı da bu yazıya "Ümmü'l-Hutût" denmiştir.

Arap yazısını geliştiren ve onu zirvesine çıkaran Türkler olmuştur. Türk hattatları, müslümanların ortak yazısı olan bu yazıya yeni bir ufuk açmış, renk katmış ve ona millî sanat damgasını vurarak güzel bir sanat haline getirmiştir.

Hüsn-i hat, Kur'anıkerim'ler, cüzler, hilyeler, kitaplar, murakkalar, kıt'alar, meşkler, fermanlar, il'amlar yazılmasında ve ayrıca mimarî tezyinatta da kullanılmıştır. Hüsn-i hat çeşitleri başlıca altı kısımda toplanmış olup, buna "Aklâm-ı sitte"denir.

Zamanla gelişerek ortaya çıkan altı çeşit yazı: Sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, tevkî, rıkaa (rık'a) dır. Sonradan bunlara talik de eklenmiştir. Talik yazı daha çok İran'da ve Türkiye'deki Farsça eserlerde, divanlarda ve levhalarda kullanılmıştır.

Türklerin kullandığı diğer girift bir yazı da tevkî'ye benzeyen divanîdir. Genellikle ferman, emirname ve resmî yazılarda kullanılır. Siyakat ise hazine, maliye ve devletin resmî kayıtlarında kullanılan, noktasız, okunması güç bir yazıdır. Nestalik, talikle nesih arası bir yazı şeklindedir. Mağribî ise Kuzey Afrika'da kullanılan bir yazıdır.

Müsenna (aynalı yazı): Aynı yazının karşılıklı olarak çift yazılışdır. Levha ve kitabelerde kullanılır. Celî yazı: İri büyük yazı demektir. Kitabelerde ve levhalarda görülen bu yazı, yazı cinsine göre ad alır: Sülüs celî'si gibi.

Hat Sanatı, Osmanlı döneminde büyük gelişmeler göstermiştir. 13. yüzyıl sonlarında; sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, tevkî ve rık'a yazının bütün kurallarını toplayan Yakutü'l-Mustasîmi, bunları başarı ile uygulamıştır.

Nesih ve Sülüs yazı çok kullanılmış ve en olgun şeklini Şeyh Hamdullah'ın yazılarında göstermiştir.

14.-15. yüzyıllarda Şeyh Hamdullah'ın yazıları örnek alınmıştır. 16. yüzyılda Ahmed Karahisari'nin tarzı benimsenmişse de, daha sonraları Şeyh'in yolu tercih edilmiştir. 17. yüzyıl da ise Hafız Osman, özellikle Kur'an yazısında başarılı olmuş ve onun yazdığı Kur'an'lar baskı yoluyla çoğaltılmıştır.

19. yüzyılda hat sanatı, Mustafa Rakım, Sami Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Yesarizade Mustafa İzzet Efendi gibi değerli hattatlarca geliştirilmiştir.

Son yılların önemli hattatları arasında Necmeddin Okyay ile Halim Özyazıcı'yı sayabiliriz.

En güzel yazı yazan mesleği ne olursa olsun, hattatbaşı seçilir ve kendisine Reisü'l-hattatin denir. Yazı sanatında dünyada hiç bir millet Türkler kadar emek vermemiş ve onun vardığı seviyeye ulaşamamış olması, haklı olarak bütün İslam dünyasında şu sözü söyletmiştir: *"Kur'an Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı"*.

2. SÜSLEME SANATI:

İlhanlı, Timurlu, Memluk ve Selçuklu dönemlerinde süslemelerde benzerlikler görülür. Ancak, malzemenin kullanılması yörelere göre değişiklik gösterir.

2.1.SÜSLEME SANATINDA KULLANILAN TERİMLER:

Desen: Yalnız çizgilerle boyasız olarak yapılan resim.

Motif: Süslemelerde tekrarlanan biçim-öge.

Figür: Resim ve heykelde insan ve hayvan görüntüsü.

Kompozisyon: Bir sanat eserinde kurallara dayalı ve estetik anlamlı düzen kurma.

Üslûp: Bir devrin ya da bir sanatçının kişiliği, bir eserin teknik, renk, kompozisyon biçim ve anlatım bakımından özellikleri.

Üslûplaştırma: Gerçek şekil ve motiflerin karakterini kaybettirmeden basitleştirerek, süslemeyi şematik hale sokmak

Üslûp türleri: Selçuk, Bursa, Edirne, klasik, barok, rokoko, yeni klasik, uyanış gibi bölüm ve karışımlar gösterir. Her uygarlığın kendi adını taşıyan özel ya da karışık üslupları vardır.

2.2.SÜSLEME SANATINDA KULLANILAN MOTİFLER:

İslam süsleme sanatlarında figür ve tasvirler pek yer verilmediğinden, motifler geometrik düzenlemelerle beraber büyük önem kazanmıştır. Yüzyıllar içinde gelişerek çeşitlilik kazanan süsleme elemanı motifleri belli gruplar içinde toplayarak sınıflandırmak, bunları tanımaya kolaylık sağlayacaktır. Bu motifleri üç grupta inceleyebiliriz:

- * Bitkisel motifler (naturalist motifler)
- * Palmet-lotus
- * Çiçekler , yapraklar, ağaçlar
- * Soyut Motifler

- * Rumi
- * Münhanî
- * Sembolik motifler
- * Bulutlar
- * Çintamâni ve üç benek

A.Bitkisel Motifler (natüralist motifler):

Kendi içinde iki gruba ayrılır:

PALMET-LOTUS **a.Palmetus-Lotüs:** Çoğunlukla beraber kullanılan bu iki motiften, Lotus, nilüfer çiçeğinin sadeleştirilmiş şeklidir. Palmet ise, kaynağı Asurlular olarak bilinen bir motiftir. Çok zengin çeşitleri olan bu motifler İslam eserlerinde sade ve zarif görünüşleriyle çizilmişlerdir.

b.Çiçekler (Hatai): Gül, gül goncası ve benzer çiçeklerin boyuna kesitinin anatomik hatların üslûplaştırılmış görünüşleriyle çizilmiş şekline denir. Bazı kitaplarda bu motifin Timur Devleti zamanında Çin Türkistan'ından getirilerek kullanılmaya başlandığı anlatılırsa da bu doğru değildir. 11. yüzyıl başlarında Karahanlılar Devleti zamanında Çin Türkistanına -"Hatay-Hitay-Huten" diye adlandırılan ülke- bir sanatçı gönderilip orada "hitay sanatını" öğrenen sanatçı ülkesinde döndüğünde İslam süsleme sanatlarında hatai motifi ile hatai üslubunun temelini atmış olur.

HATAİ (HATAYİ)

PENÇ **c.Penç:** Gül, gül goncası, papatya ve benzer çiçeklerin kuş bakışı görünüşünün stilize edilerek çizilmiş şekilleridir. Çiçekler yapraklarına göre biçimlendirilirler. Pençberk: 5'lik yaprak demektir. 13. ve 14. yüzyıllarda seviler kullanılarak hatai motifi ile 15. yüzyılda yavaş yavaş diğer narçiçeği, nergis, sümbül gibi çiçeklerin de katılımıyla süsleme sanatında rumilerin ve geometrik düzenlemelerin yerini natüralist düzenlemeler almaya başlar. Özellikle 16. yüzyılda lale çiçeğinin tezyini sanatlarda kullanılmaya başlamasıyla yepyeni bir dönemi başlatır.

d.Yapraklar: Süsleme sanatlarında diğer bir özellikte her çiçeğin kendi yaprağıyla kullanılmış olmasıdır. Hiçbir zaman bir gül bir karanfil yaprağıyla birlikte çizilmemiştir. Bu özellikten başka hançer yaprağı adı verilen kavisli iri ve büyük yapraklar kullanılmış ve sadece bu yapraklarla yapılan kompozisyonlar olmuştur. Bu kompozisyonlarda Hayvan figürleri de görülür. 16. yüzyılın bu süsleme tarzı "saz üslubu" diye adlandırılır.

e.Ağaçlar: Süsleme sanatında daha çok ölümü ve cenneti sembolize eden ağaçlar kullanılmıştır. Selvi (Servi) ölümü ve aynı zamanda halk arasında ince ve uzun boylu sevgiliyi de sembolize eder. Nar ağacı ise cenneti temsil ettiği için severek kullanılmıştır.

B.Soyut Motifler:

B.a.Rumî: Sözlük anlamı Anadolu'ya ait demektir. Orta Asya kökenli olan motifin ilk yaygın kullanımı Selçuklu Devleti zamanında olduğu için "Selçukî" adını verenler de vardır. 16. yüzyılda çok çeşitli yorumları çizilmiş olan bu motif, şekline ve kompozisyonlarda kullanılış biçimine göre iki türdür.

1. Çizilişine göre:

a) Sade Rumî: Buna dini Rumî de denir. En basit şekliyle çizilmiş Rumî örneğidir.

b)Dendanlı Rumî: Sade Rumî sınır çizgisinin iç kısmında münhani örneklerle süslenmiş rumi örneğidir.

c)Kanatlı Rumî: Rumî motifinin iki kola ayrılarak çizilmiş şeklidir.

d)Sarıma Rumî: Buna piçide Rumî de denir. Kendi içinde sarılma ve bükülme anlamında Farsça bir terimdir. Rumî motifinin üzerine çıkma yaparak sarılmış rumi örneğidir.

e)Sencide Rumî: Ölçülü iki taraflı çizilen Rumî çeşidi anlamında Farsça bir terimdir. Sanki iki Rumî sırt kısmında birleştirilmiş gibidir.

f)İşlemeli Rumî: Büyük bir Rumî motifinin iç kısmında hatai grubu motifler yer alır.

RUMİ MOTİFİN ÇEŞİTLERİ

2. Kompozisyondaki kullanımına göre:

a)Ayrılma Rumî: Bir kompozisyonda deseni paftalara ayırarak, kompozisyonda daha uygun bir görünüm sağlamaya ayrılma rumi denir. Bu bölümde zemin, uygun şekilde farklı renkte boyanır. Bu görevi hemen her çeşit rumi motifi yapar.

b)Tepelik Rumî: Kompozisyonlarda sonlandırıcı veya sınırlayıcı görev yaparlar. Bazen tiğ şeklinde de kullanılırlar. Simetrik düzenleme uygulanır.

c)Ortabağ Rumî: Rumî kompozisyonunun çiziminde rumilerin saplarının bir noktada birleşip tekrar o noktadan ikiye ayrılmalarında, birleşme noktasına konan rumili düzenlemeye ortabağ rumi denir.

d) Salyangoz: Salyangoz diye adlandırılan küçük rumi tarzındaki kıvrımlar simetrik dördü hattan çakışma noktasında kullanılır. Bağlayıcı bir özellik taşır.

e)Üç-iplik Rumî: Birbiri içinden geçen üç hat üzerinde rumilerin aynı yönde dizilerek meydana getirdiği zarif bir rumi örgüsüdür. Bordürlerde kompozisyonları sınırlayıcı olarak kullanılır.

RUMİ MOTİFİN KOMPOZİSYONDAKİ KULLANIMLARA GÖRE ÇEŞİTLERİ

MÜNHANİ **B.b.Münhani** : Eğri, çizilmiş anlamındadır. 11. ve 15. yüzyıl'larda yazma eserlerin hemen her bölümünde kullanılmıştır. Bazen bordür şeklinde ya da müstakil olarak çizilmiştir. Rumîlerden farklı bir çizim özelliğine sahiptirler. Kompozisyonların hazırlanışında bir hat üzerinde değil, birbirine bitişik olarak çizilir ve açıktan koyuya doğru kademeli bir şekilde boyanır.

C.Sembolik Motifler:

Bunlar da iki gruptur:

C.a.Bulutlar: Süsleme sanatlarında kullanılan bulutlar, doğanın bir elemanı olma fikriyle değerlendirilip kullanılmışlardır. Bulutlar kendi hatlarını devam ederek çizilirler ve başka motiflerle karışmazlar. Çizim şekillerine ve kullanım özelliklerine göre rumiler gibi isim alırlar

1. Çizimdeki özelliklerine göre:

BULUT

a)Serbest bulut: Kompozisyonlara serbest şekilde çizilerek yerleştirilirler.

b)Yağma bulut: Bulut şekillerinin daha kesif olarak bir arada çizilmeleridir. Serbet olarakta yerleştirilirler.

2. Kompozisyondaki durumuna göre:

a)Nokta bulut: Yağma şeklinde çizilirler. Nokta bulut denmesinin nedeni, desende motiflerin yer alacağı dalların çıkış noktasını teşkil ederler.

b)Ayırma bulut: Ayırma rumilerin kullanılmadığı yerde aynı görevi yapacak şekilde kullanılırlar. Renk ayırımına yardımcı olmaları nedeniyle deseni monotonluktan kurtarıp, daha ahenkli görünmesini sağlarlar.

c)Ortabağ bulut: Çardaklı ve çember diye de isimlendirilen bulut motifi. Çiçeklerin saplarını bağlamada, bazen de iki bulut arasında bağlantıyı sağlamada kullanılırlar.

ÇİNTAMANI ÜÇBENEK

d)Tepelik bulut: Kompozisyonların sınırlandırılmasında kullanılırlar. Desenlerin bitişini belirler.

e)Hurde bulut: Bu düzenlemede rumilerden farklı olarak kendi bünyelerinde değil, yaprak veya hatai çiçeğiyle beraber kullanılarak değerlendirilirler.

C.b.Çintamâni : Genellikle üç benekle birlikte kullanılan çintamâni, bulut ve hatai motifleri gibi Orta Asya kaynaklıdır. Yanyana uzanan iki dalgalı şekil kaplan ve pars postunu hatırlatır. Biri üstte ikisi altta üç benekten oluşan düzenleme dekoratif anlamda süsleyici olarak kullanılmıştır. Bazen beneklerin içine tek tarafa daha yakın çizilen daireler onların hilal şeklini almalarını sağlar. Timur devleti dönemine ait sikkelerde görülen bu üç beneğe "Timucin" adı verilir. Türk bezeme sanatında ise gücün ve saltanatın sembolü olarak kullanılmıştır. Bazen üç beneğin bir arada kullanıldığı örnekler olduğu gibi bazen de her iki motif ayrı ayrı kullanılmıştır.

2.3.YAZMALARIN SÜSLENMESİNDE KULLANILAN TIĞLAR :

Tezhip'te Tığ'ın Yeri ve Önemi:

Tığ, tezhip sanatında eseri tamamlayan yardımcı eleman olarak kullanılır. Tığların görevi eserdeki kompozisyon yoğunluğundan zemin boşluğu arasında denge unsuru olmasıdır. Eserin cetvel veya dendan bitiminden sonra motifler, büyükten küçüğe doğru incelerek son bulur. Ana tığlarda çok çeşitli motifler kullanılmakla birlikte, ara tığlar genelde daha sade olmaktadır. Kompozisyon zenginliği, eserlerin mükemmelliği ve inceliği tığlarda da çok çeşitliliğin doğmasına neden olmuştur.

Yüzyıllara Göre Tığlar:

12. ve 13 . yüzyıllarda kalın çizgi ve nokta ile tezhipleri süsleyen tığlarda renkler genellikle lacivert ve tonlarıdır.

14. yüzyılda geometrik şekiller, noktalardan meydana getirilen sade çiçekler ve yalın rumîler tığları oluştururken, renkte lacivert ile sulu altının kullanıldığı görülür.

17. YÜZYIL TIĞ ÖRNEĞİ

Bu gelişmeler 15. ve 16. yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Selçuklu sanatında kullanılan münhani motifi 15. yüzyılda kitap sanatında daha çok bordür şeklinde olup, bu eserlerde çoğu zaman münhani bordür üzerine kuzu çizgisi bırakılmadan mavi rengin tonlarıyla geometrik tığlar çalışılmıştır. Bu dönemin bir özelliği de düz cetvel üzerinde çizilmiş tığlardır. Osmanlı süsleme sanatı her alanda olduğu gibi en parlak dönemini 16. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde kullanılan tığlar :

- * Zencerekli tığlar,
- * Şemse şeklinde rumîli tığlar,
- * Selvi şeklinde tığlar,
- * Hatayi ve penç motifli tığlar,
- * Bulut motifli tığlar,
- * Profilden stilize karanfil ve lale motifli olanlar,
- * Tığlardan kalan zemin boşluğuna çimen şeklinde altın serpmeler

17. yüzyılın ilk yarısında bir önceki yüzyılın zengin ve zarif çalışmaları sürmüştür. Bu yüzyılın ikinci yarısında şekillerle birlikte renklerde de değişimler olmuş, lacivertin yanında kırmızı da sıkça kullanılmıştır.

18. YÜZYIL TIĞ ÖRNEĞİ

18. yüzyılda ana tığlarla birlikte, aynı boyda ve zenginlikte ara tığlar da kullanılmıştır. Diğer yüzyıllardan farklı olarak, tığların cetvelleri siyahla çekilmiş, ana tığlarda lacivert, ara tığlarda kırmızı ve zaman zaman altın kullanılmıştır. Eserdeki tezhipli kısımda yoğun bir şekilde bütün kağıt zeminini kapatacak kadar teferruatlı tığlar kullanılmıştır.

19. yüzyılda tığlardaki motifler Batı etkisinde kalarak, tığ cetvellerinin zaman zaman kalktığı, klasik renk olan lacivertin bazı örneklerde hiç kullanılmadığı, altın, yeşil ve kırmızı renklerin daha çok kullanıldığı görülür.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başı Rokoko tarzı çalışmalar tığlarda klasik tarzda, klasik ve Rokoko tarzı birleştirilerek hem eserde hem de tığlarda çalışılmıştır. Çeşitli yüzyıllarda görülen bariz özellikler bir önceki yüzyıldan etkilenip bir sonraki yüzyılı de etkilemiştir.

Güllerde Tığ:

Elyazması Kuranikerimlerde sayfaların ön kenar boşlukları üzerinde yer alan, oval veya daire şeklinde yapılan süsleme motiflerine igülî ve igülçeî denir. Gülçeler de tiğın kullanım devirlerine uygun değişimler göstermiştir.

Gülçeler bir sayfada bir kaç tane yanyana geldiklerinde aralarında hiç kesinti yapılmadan tiğlarla birleştirilmiştir.

Tuğlarda Tiğ:

Kelime olarak Oğuzcaıdan gelen ve iHakanın Buyrultusu, Mührüî manasını taşıyan tuğra işaret olarak bilindiği gibi Osmanlı padişahlarının nişan ve alameti bir çeşit imzasıdır. Bu padişah imzası olan tuğralarda tezhip sanatının değişimi yüyıllara göre aynen yansımış, buna paralel olarak tuğralardaki tiğlarda kompozisyonlarla bütünlük sağlamıştır.

Ciltlerde Tiğ:

Ciltte tiğlar bütün dönemlerde sade çizgi ve noktalardan oluşmuş, renk olarak genelde altın kullanılmıştır.

2.4.TEZHİP SANATI:

İslam'ın doğuşuyla başlayan tezhip sanatı, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan bütün İslâm devletlerinde hat sanatıyla birlikte uygulanmış ve gelişmiştir. Bölgelere göre farklılıklar görülürse de genelde bir üslup birliği vardır.

2.4.1.KURAN'DA TEZHİP SANATI:

Tezhip sanatı ilk defa Kur'an'ın tezyiniyle başlayan bir sanattır. Kur'an'ı ilk tezhipten Hz. Ali'dir. İslam'ın ilk üç asrında Kur'an'ın sûre sonlarında geometrik şekilde yapılmış süslemeler vardır.

III. yüzyılda Kur'an'a ait süslemelerin özellikleri :

- a.** Tezhipli şeritler sayfanın başında ve sonunda uygulanmıştır,
- b.** Süslemeler ilk örneklere göre sayfada daha geniş bir alanı yatay olarak kaplamıştır.
- c.** Daha ince bir işçilik vardır.
- d.** Şeritlerde daha küçük kareler ve örgülü geometrik süslemeler vardır.

VIII. ve IX. yüzyılda Kur'an'a ait süslemeler:

- a.** Yapraklarda oluşan palmet motifi
- b.** Sekiz kollu yıldızlar,
- c.** Kur'an Kûfî hatla yazılmış, süslemeler altınla yapılmıştır.
- d.** Önceleri Kur'an'ın alt ve üst tarafında yer alan şeritler burada sayfanın dört kenarına da uygulanmıştır.

- e. Desenler, çoğunlukla soluk kahverengi mürekkeple çizilmiştir.
- f. Bölüm başları iki yandan bordür içine alınmıştır.
- g. Örgülü düzenleme ve çok kenarlı şekiller vardır.
- h. Renklendirmelerin kimisi ; sarı, koyu yeşil, fes rengi, kimisi de; altın, mavi, kırmızı, lacivert, yeşil ve kahverengi ile yapılmıştır.

2.4.2.SELÇUKLU (1040-1308) TEZHİP SANATI:

Temeli İran ve çevresinde atılan tezhip sanatı, ilk gelişmesini, yine İran'da kurulan Selçuklu Devleti'nde yaparak, Tebriz, Herat, Bağdad, Musul, Konya, Karaman, Amasya, Harput, Sivas'a doğru gelişmiştir. Kur'an ve ilmi kitapların hemen her türünde süsleme örneklerine rastlanır.

Selçuklu eserlerinde en zengin tezhip, kitapların zahriye kısmında, metinlerin kenar başlıklarında, sûre başlarında ve konu bölümlerinin aralarında, kitabın son sayfasında hatime veya ketebe bölümünde yer alır.

Selçuklu eserlerindeki tezhibin özellikleri: Sayfa kenarlarında yer alan hamse gibi yerleri belirten yazıların etrafında münhani türü süslemeler bulunur. Bunlara gül adı verilir. Hizip gülü gibi. İslam'da gül Hz. Muhammed'i temsil eder. Geometrik şekiller, münhaniler ve özellikle Selçuklular dönemi motifi olan rumiler kullanılmıştır. Aralarında küçük dallar üzerinde hatailer vardır. Dikey süsleme şeması tüm sayfada, bazan da sayfa bir madalyonda uygulanır. Bu madalyon oval ya da şemse şeklinde olabilir. İlmî kitaplarda sayfa kenarlarına çiçek, yaprak, selvi ağacı, gülabtan, ibrik, vazo, cami ve minare gibi süsler yapılmıştır. Tiğ çok nadir kullanılmıştır. Zeminler altın, süslerde lacivert, koyu mavi, kiremit rengi, yeşil, mavi, kahverengi, hâkî, sarı, pembe, mor ve beyaz renkler kullanılırken konturlar pembe ve siyah ile yapılmıştır.

2.4.3.İLHANLI (1295-1335) TEZHİP SANATI:

Meraga, Hemedan, Sebzvar İlhanlıların önemli sanat merkezleridir. Bu dönemde yapılan eserlerdeki süslemeler ile Selçuklu dönemi eserlerindeki süslemeler arasında benzerlik görülür. Bu dönem süslemelerinin özellikleri:

Kur'an'lar oldukça büyük boyda çalışılmış. Hatta ayrı ayrı cüzler halinde yazılmıştır. Zengin geometrik düzenlemeler yapılmış, çok kollu yıldızlar, düğüm şekilleri, birbirini kesen ve içiçe giren geometrik şekiller kullanılmıştır. Rumîli ve kıvrık dallı bordürler ise çok göze batar.

2.4.4.TİMURLULARDA (XIV-XV. YY. ARASI) TEZHİP SANATI:

Timurlular zamanında Tebriz, Şiraz, Bağdad ile Semerkand, Buhara ve Herat'ta kurulan sanat merkezlerinde çok değerli eserler verilmiştir. Oğlu Şahruh, torunları Uluğ Bey, Hüseyin Baykara ve veziri aynı zamanda bilgin de olan Ali Şir Nevai'nin desteği olmuştur.

İlhanlı, Timurlu, Memluk ve Selçuklu dönemlerine ait süslemeler arasında motif, renk ve uygulamalarda benzerlikler olduğu görülür. Yine de tabii malzemenin kullanılması yöreler arası bazı farkların oluşmasına sebep olmuştur. Bu dönemin özellikleri:

Moğollarda kullanılan çiçekli zemin düzenlemesi bu dönemde de devam eder. Geometrik düzenlemeler yanında madalyon etrafında beş dilimli bir kompozisyon şeması kullanılmaya başlamıştır. Motiflerde zariflik ve incelik görülür. Hayvan ve insan motifleri çizilmeye başlanır. Süslemeler ince renkli kağıtlar üzerine yapılmıştır. Zerefşan bol miktarda ve sevilerek kullanılmıştır.

İlhanlı, Timurlu, Memluk ve Selçuklular dönemine ait süslemeler arasında motif, renk ve uygulamalarda benzerlikler olduğu görülür.

2.4.5.SAFEVİLERDE (1502-1722) TEZHİP SANATI:

Türkmen soyundan gelen Safeviler Devleti döneminde, Şah İsmail ve kendisi de sanatçı olan oğlu Şah Tahmasp'ın saltanat yıllarında tezhip, İran'da en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemin özellikleri:

Kitaplar, başta birkaç sayfalık tezhip ile başlar. Çalışmalarda büyük yıldızlar, madalyonlar ve kartuşlar kullanılmıştır. Sayfanın kenarını üç taraftan geniş bir kuşak çevreler. Palmetler ve rumîli bordürlerle Çin bulutu çok kullanılan motiflerdir. İki tonda altın yaldız ile koyu mavi, pembe, kırmızı, beyaz, açık yeşil ve turuncu renkler ile konturlarda turuncu renk görülür.

16. yüzyılda Safeviler döneminde Hindistan'da ve Osmanlı döneminde yapılan süslemeler büyük benzerlik göstermektedir. Safevi ve Hint süsleme sanatında altın yaldızın bol ve Osmanlı dönemine göre daha yoğun kullanıldığı görülür.

2.4.6.OSMANLILARDA (1299-1922) TEZHİP SANATI:

İslam devlet ve imparatorluklarında her hükümdarın sarayında bir nakkaşhanenin bulunduğu ve her başkent'in bir sanat merkezi haline geldiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da Bursa'daki Nakkaşhane ikinci başkent Edirne'ye, oradan da İstanbul'a taşınmıştır. Süslemeler devirlere göre bazı değişiklikler ve özellikler gösterirler.

Osmanlılardan kalma, erken devir tezhip sanatının örneklerini tanımamaktayız. Erken devir tezhip örneklerinde, canlı açık lacivert, kırmızı, yeşil, siyah renkler, altın ile birlikte oldukça uygun bir şekilde kullanılmıştır. Rumiler ile çok sitalize küçük çiçekler gerek bu devirde, gerek Fatih devrinde kullanılmıştır.

***Fatih Sultan Mehmed dönemi (1451-1481)**

Kitaplar küçük boyutlardadır. Tezhipler; zahriye, temellük, kitabe, serlevha, hatime ve metin aralarında, kap ve mikleplerde yer alır. Geometrik süslemelerin yanında natüralist motiflere de yer verilir. Zarif ve ince çizgiler hakim olmaya başlar. Bordür süslemeleri önem kazanır. Süslemeler; dikdörtgen, oval ve yuvarlak şekiller içinde uygulanır. Bu geometrik şekiller, tığlarla sınırlanarak bitirilir. Zeminde mavi ve lacivert yer alırken, motifler kiremit rengi, pembe, açık ve koyu yeşil ve kahverengi ile renklendirilirdi. Sınırlı olarak altın yaldız da kullanılmıştır. Kağıtlar uçuk krem bazen de parlak beyaz renktedir. İlk sayfada zahriye bölümünde Sultan'ın, ikinci sayfada yazarın ve kitabın adı bulunur.

***Sultan II. Bayezid dönemi (1481-1512)**

Saltanat yıllarında da Fatih döneminin özellikleri devam ettirilerek eserler verilmiştir. Yavuz Sutan Selim (1512-1520) Tebriz ve Mısır'dan bir çok sanatçı getirterek tezhip sanatının gelişmesini sağlamıştır. Tezhip sanatında klâsik dönem ikinci önemli aşamasını Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapmıştır. Bu dönemde klasik bir Türk sanatı üslubu yaratılmıştır.

Bu dönemin özellikleri:

Sayfanın hemen hemen tamamı tezhiplenmiştir. Zengin motifler, naturalist bir anlayışla halkar tekniğinde uygulanmıştır. Kompozisyonlardaki işçilik incedir..Simetrik rumîler, bulut ve palmet-lotus dizisi dönemin yaygın motifleri arasındadır. Ayrıca kıvrık dallar üzerinde çeşitli lale, sümbül, karanfil, kadife çiçeği, nar çiçeği, yaban gülü, menekşe, şakayık, nergis, yıldız çiçekleri gibi tabiatta görülen hemen hemen her çiçek bolca kullanılmıştır. Zeminde lacivert veya altın yıldız yer alırken, motiflerde beyaz, turuncu, pembe, sarı, bordo, kırmızı, mavi, yeşil renkler ve tonları kullanılmıştır.Konturlarda, turuncu, yeşil, bordo, koyu pembe gibi çiçeklerin koyu tonları ya da siyah ve kahverengi vardır. Zaman zaman Doğu örneklerinde olduğu gibi bol altın yıldız görülürse de altın yıldız kullanılmadan yapılmış eşsiz değerlerde eserler de vardır. Klasik dönemde kompozisyonların bitişini belirleyen "tığ"lar da ayrı bir özellik kazanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru hatalı çiçeklerin, rumîlerin de tığlarda kullanıldığı zarif örnekler dikkati çeker. Tığlar lacivert, yeşil, kırmızı ile renklendirilmiş ya da altınla yaldızlanmıştır.

***Klasik dönem eserlerin özellikleri:** Lale Devri'ne kadar devam eden klasik dönem süsleme sanatı 1720 de III. Ahmed zamanında Batıyla başlayan ilişkilerle değişmeye başlar. "Rokoko Üslûbu" diye adlandırılan bu dönemin eserlerinde kullanılan buketler, vazoda çiçekler, sepette meyveler realist bir tarzda çalışılmıştır.

Bu devirdeki eserlerde ışık gölge oyunları görülür. Renklerin açık koyulu kullanımı dikkati çeker. Buketler, vazoda çiçekler ve sepette meyveler dönemin en çok sevilen kompozisyonları vardır. Perspektif önem kazanmıştır.

18. yüzyılda, 17. yüzyılın özelliği devam ettirilmiş, klasik tarzda da çalışmalar yapılmıştır. Bu yüzyılda iki ayrı özellikte eserler meydana getirilmiştir.

Klasik üslupta uygulanan motifler bu dönemde daha iri ve kaba olarak çalışılmış. Zeminde lacivert yerine siyah renk daha çok kullanılmış. Rumîler daha iri ya da uzun olarak orantısız bir görünümle çizilmiş, Zengin renk çeşidi olmasına rağmen renkler arasında uyum pek sağlanamamış, Zeminlerde altın yaldız bazen varak halinde yüzeye yapıştırılmıştır.

***Batı etkisindeki eserlerin özellikleri:** Vazo, saksı ve sepet içine yerleştirilmiş çiçekler ya da kase ve sepet içine konmuş meyveler. Kurdela ile bağlanmış çiçek buketleri. Barok motifler, çelenkler ve akantüs yapraklar. Zengin renk çeşidi bu dönemde de uygulanmış ancak, altın yaldız bol kullanılmıştır.

Bu sanat dalının özelliğini yitirmesinin asıl nedeni 1729'da İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na getirilmesidir. 19. yüzyılda tamamen yok olmaya yüz tutan tezhip sanatı 20. yüzyılda özellikle günümüzde yavaş yavaş eski önemini kazanmaya başlamıştır.

3.MİNYATÜR SANATI

Batı anlayışına dönük Türk Resim sanatı, 19. yüzyılda başladı. Öndan önce belli kurallar içinde varlığını sürdüren "minyatür" adı verilen resim sanatı vardı. Minyatür el yazması kitaplara menti aydınlatmak için nakkaşlar tarafından yapılıyordu. Minyatür dendiği zaman genellikle Doğu Kültürü anlaşılmasına rağmen, Batı'da da yaygın olarak kullanıldı. Ancak 15. yüzyılda matbaanın bulunmasıyla etkinliğini kaybetti.

Minyatür, Doğu kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bilinen en eski örneklerine 8. yüzyıldan kalma Uygur minyatürleriyle, biçim yönünden benzerlikler gösteren duvar resimlerinde rastlanmıştır. Sasaniler döneminde peygamberliğini ilan eden Mani, aynı zamanda döneminin ünlü ressamıydı. Yapıldıkları dönemin özelliğini taşıyan minyatürler, İslam dininin kuralları dahilinde de varlığını sürdürebildi. Batı'daki gibi, büyütlü boyutlu duvar resimleri yapılmasa da, el yazması kitaplarda her türlü insan ve hayvan suretlerinin bulunduğu minyatürler yapıldı. Ancak İran minyatüründe peygamberin yüzü açık olarak çizilmesine rağmen, Osmanlı minyatürlerinde peygamberin yüzü örtülmüş, gözü burnu ve ağzı çizilmemiştir.

3.1.ÖZELLİKLERİ:

İslam minyatür sanatının temeli ilk kuvvetli islam devletinin kurulduğu Tebriz, Şiraz, Bağdad ve Herat'ta atılmış daha sonraları, Kazvin, Isfahan, Buhara gibi çeşitli yerlere yayılmıştır. İslam devletleri 16. ve 17. yüzyıllarda bir yandan doğuya doğru yayılırken, Selçuklularla da batı'ya doğru bir gelişme göstermiş, bu esnada Konya'da bir minyatür okulu kurulmuş, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu sayesinde bu sanat önce Edirne'ye sonra da İstanbul'a saray'ın nakkaşhanesine getirilmiştir. Yüzyıllar içinde gelişen minyatür sanatı yine de, bölgelere göre bazı farklılıklar göstermektedir.

3.2.SELÇUKLU (1040-1308)MİNYATÜR SANATI:

Selçuklular İran, Azerbaycan, Mezopotamya, Suriye ve daha sonra Anadolu Selçukluları olarak 300 yıla yakın hüküm sürmüşlerdir. Büyük Selçuklu Devleti döneminde minyatürlü yazmaların hazırlanışı hız kazanır. Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'ı alıp başkent yapar. Burada bir sanat merkezi kurarak ilk minyatür okulunu açar. Daha sonra Musul, Diyarbakır ve Konya'da minyatür sanatı gelişimine devam etmiştir. Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonra bölgede kurulan kısa süreli devletlerle Tebriz, Şiraz ve Bağdad'da çeşitli sanat merkezleri ve minyatür okulları kurulmuştur.

Konuları:

Tıp, botanik, astronomi ve mekanik buluşları içeren bilimsel konular ile Mesnevi ve hikâyelerdir.

Özellikleri:

Kişilerin yüzleri yuvarlak ve çekik gözlü olarak gösterilmiştir. Arka planda kırmızı ve mavi gibi kuvvetli renkler kullanılmıştır. Figürlerin yer aldığı mekanlar ve doğa, fonda sembolik olarak gösterilmiştir.

3.3.İLHANLI (1295-1335) MİNYATÜR SANATI:

Gazan Han zamanında İslamiyeti kabul eden Moğollar en parlak dönemini de o yıllarda yaşadılar.

Konuları:

Tarihi ve dini konulu kitaplar ile destanlar.

Özellikleri:

Minyatürlerde Uzak doğu geleneğine dayanan gerçekçi ifadeler resmedilmiştir.

3.4.İNCU DEVLETİ (1303-1353) MİNYATÜR SANATI:

Mahmud Şah 1325'te Şiraz'ı alarak, burada bir sanat merkezi kurar.

Özellikleri :

Zeminde kırmızı ve sarı renk hakimdir. Manzara ve mimarî elemanlar basittir. Giysilerde Moğol devri etkileri görülür. Figürler hikayeci anlatıma uygun, resim düzeyinde iri olarak çalışılmıştır.

3.5.CELAYİRLİLER (1376-1410) DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Celayirliler Devletinin ilk başkenti Tebriz ve ikinci başkenti Bağdat'da kurulan sanat merkezlerinde değerli minyatürlü eserler meydana getirilmiştir.

Özellikleri:

Çalışmalar Moğol uslûbu ile İslam dünyasının bir sentezi şeklindedir. Kitap sanatına uygun bir tarz benimsenmiş ve klasik üslûbun temeli bu dönemde atılmıştır.

3.6.MUZAFFERİLER (1353-1393) DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Celayirlilerin sanatına yakın bir anlayışla eserler vermişlerdir.

Özellikleri:

Kitapların boylarının küçülmesiyle minyatürler de küçülmüştür. Minyatürlerde islami düşünceye uygun soyut bir anlatım tarzı kullanılmıştır. Çalışmalar kitap kurallarına göre yapılmıştır.

3.7.TİMURLULAR (XIV.yy.sonundan XV. yy. sonuna kadar) DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

XIV. yüzyıl sonunda İran'ı alan Timur, Tebriz, Şiraz ve Bağdat'da buralara ilaveten Semerkant, Buhara ve Hive'de sanat merkezleri kurmuş. Önceleri sanat merkezi Şiraz'da iken, Şahruh'un saltanat yıllarında (1405-1447) Herat'a taşınmıştır.

a. Şiraz Okulu Minyatür Sanatının Özellikleri :

Kitap boyutları Muzafferilerde olduğu gibi küçük tutulmuştur. Hareketli çizgilerle şekillenen küçük figürler yuvarlak yüzlü çekik gözlü doğu kıyafetiyle

resmedilmiştir. Süngerimsi kayalıklar, basit bitki örtüsü ve enine gelişen kompozisyonlar göze çarpar.

b. Herat Okulun Minyatür Sanatının Özellikler:

Figürler oldukça realisttir. Kompozisyonun genellikle sağ tarafında yer alan iri çınar ağaçları vardır. Cepheleri yazı ve cinilerle süslü köşkler ve mimari elemanlar göze çarpar. Renk tonlarının son derece iyi uygulanmıştır.

3.8.KARAKOYUNLU-AKKOYUNLU TÜRKMEN DEVLETİ MİNYATÜR SANATI:

A. Karakoyunlular XIV. yüzyılda Van Gölü civarında yerleşmişler, daha sonra Cihanşah 1446'da Bağdat'ı alarak tüm İran'a sahip olmuştur. Önce Şiraz'da bulunan sanat merkezi Bağdat'a taşınmıştır. Bu dönemin minyatür özellikleri:

Timur döneminin etkileri görülür. Figürler kısa boylu ve daha şişman çizilmiştir. Uzak doğu etkisi belli olur.

B.Akkoyunlu Türkmen Devleti XV. yüzyıl başında Doğu Anadolu'da kurulmuştur. Devletin başkenti Tebriz'dir.

Özellikleri:

Akkoyunlu minyatür sanatının temeli Karakoyunlular zamanında atılmıştır. Tebriz'deki sanat okulunda zengin çalışmaların yapıldığı bilinir. Kıyafetlerde fazla süslemeye yer verilmiş, zarif figürler kullanılmıştır. Açık renk tonlarıyla zengin renk çeşidine yer verilmiştir.

3.9.SAFEVİ (1502-1722) DEVLETİ DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Şah İsmail 1502'de Akkoyunlu'lardan Tebriz'i alarak Safevî Devletini kurduğunda Akkoyunlu sanatçıları da idaresi altına aldı. Safevîler devrinde Tebriz, Kazvin, İsfahan ve Şiraz şehirlerinde ayrı ayrı okullar kurularak, minyatür sanatında 16. yüzyılın başarılı örnekleri ortaya çıkmıştır.

a. Tebriz Okulu (1502-1548)

Aşırı yüzey süslemeciliği vardır. Son derece itinalı işçilik görülür. Kompozisyonlar oldukça kalabalıktır. Çok zengin renk çeşidi kullanılmıştır. Sarıklarda 16. yüzyıla kadar yaygın şekilde kullanılan "Tac-ı Haydari" adı verilen uzun kırmızı serpuşlar görülür.

b. Kazvin Okulu (1548-1598)

Yuvarlak yüzlü ince uzun figürler görülür. Resmi sınırlayan çerçeveyi aşan zarif doğa görünümleri vardır. Altın yaldızın zengin renk çeşidiyle kullanılması göze çarpar. Dikey hatlar egemen olmaya başlamıştır.

c. İsfahan Okulu (1598-1722)

Günlük yaşamı anlatan konular işlenir. Yay gibi kıvrılmış, bacak ve gövdeleri uzun figürler çizilmiştir. İnsan figürlerinin başlarında devrin modası olan dağınık sarıklar bulunmaktadır.

d. Şiraz Okulu (16. Yüzyıl)

16. yüzyılın başında dekoratif bir üslûp kullanılmıştır. Renkler oldukça uyumlu olup, pastel tonlar tercih edilmiştir. Altın yaldıza oldukça bol yer verilmiştir. Dikine gelişen kompozisyonda oldukça ince işçilik göze çarpar.

16. yüzyılın ikinci yarısı:

Kitap boyları daha önceki örneklere göre daha büyüktür. Bol miktarda eflatun renk kullanılmıştır. Konu önemini kaybederken çok sayıda figürde kompozisyon karışık bir özellik kazanmıştır. Parlak ve canlı renkler kullanılmıştır. İnce uzun zarif hatlı figürlerin yüzlerinde benler görülür. Minyatürler sayfaı dolduracak şekilde genişletilmiştir.

3.10.ÖZBEK(1500-1600) DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Şeybani Han 1500'de Buhara'yı alarak başkent yapmış ve 1507'de Herat'ı ele geçirince buradaki sanatçıları Buhara'ya getirtmiştir. Bu dönemin özellikleri:

Çok renkli kıyafetler içinde, tek veya grup halinde kadın ve erkek figürleri görülür. Zayıf figürler vardır. Pastel tonlarda üst üste yapılmış süngerimsi kayalar ve bol taşlı zemin göze çarpar. Düz satıh halinde bol miktarda yıldız kullanılmıştır.

3.11.MÜSLÜMAN HİND İMPARATORLUĞU (XV. yy. sonu - XVI yy. başı) DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Hindistan'da minyatür sanatı Babür'ün (1483-1530) kurduğu Hind İmparatorluğu döneminde gelişmiştir. İlk eserlerde Tebriz ve Herat okulunun etkisi görülür. Bu dönemin özellikleri:

Minyatürlerde hükümdarların savaşları, avlanması ve törenleri gösteren konular işlenmiştir. Konular gerçekçi bir yaklaşımla resimlen-dirilmiştir. Bol miktarda altın yaldız kullanılmıştır. Kuvvetli renklerin yanında indigo mavisi, canlı sarı renkler göze çarpar. Hind minyatürleri yapımında Keşmir'de yapılan bir kağıt kullanılmıştır.

3.12.OSMANLI(1299-1922)DEVLETİ DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI:

Osmanlıca'da minyatüre "Nakış" denirdi. Minyatürler saraya bağlı nakkaşhanelerde, nakkaş yönetiminde pek çok sanatçı tarafından üretilirdi. Atölyede usta, kalfa, çırak ilişkisi vardı. Nakkaş metindeki olayları resimlerken, gördüğü gibi değil, düşündüğü gibi çizirdi. Başkalarıyla birlikte çizilen padişah, uzakta olsa bile öndekilerden büyük çizilirdi. Bu onun makam olarak büyüklüğünü gösterirdi. Uzaktaki ağaç yaraklarına dek, hatta bir geyik kirpiklerine varıncaya dek çizilirdi. Yapılar, ağaçlar yan yatar, dağlar eflatun, gökyüzü yaldız, atlar mavi olabilirdi. Osmanlı minyatür sanatı bir saray sanatıydı. Bu nedenle, padişahların gösterdiği yaklaşım minyatürün yaşaması ve gelişmesinde önemli bir etkendi.

Üç kıtada en uzun süreli İslam devletini kuran Osmanlı İmparatorluğu 15., 16. ve 17. yüzyıllarda gösterdiği kültür ve sanat alanındaki başarılarının etkisi günümüzde de devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sultanların ilgisi ve desteğiyle minyatür sanatında çok çeşitli ve başarılı eserlerin verilmesini sağlamıştır. Osmanlı-Türk minyatüründeki en önemli

gelişmeler Fatih Sultan Mehmed döneminde başladı. Fatih bilim, sanat ve kültüre meraklı bir insandı. İstanbul'un alınmasından sonra, bilim, sanat, kültür açısından önemli gelişmeler yaşandı. İtalya'dan başta Bellini olmak üzere birçok ressam getirildi. Bursalı Sinan Bey gibi, kimi Türk ressamlar da İtalya'ya gönderildi. Fatih'in sarayda kurduğu nakkaşhane etkinliğini 19. yüzyıla kadar sürdürdü.

a. Fatih Sultan Mehmed - I. Selim dönemlerinin özellikleri:

Eserlerde av sahnelerini içeren konular işlenmiştir. Realist bir tarz uygulanmıştır. Tabiata geniş yer verilmiş, konular dinamik ve hareketli bir ortamda işlenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türk minyatür sanatı hızlı bir gelişme gösterdi. İçinde insan figürü bulunmayan, kent, kale, liman görüntülerinin yer aldığı gerçekçi eserler yapıldı. Bu tarzı yansıtan dönemin en ünlü sanatçısı Matrakçı Nasuh'tu. Bu dönemin diğer önemli sanatçısı Nigari, Fatih'ten sonraki dönemde portre geleneğini sürdürdü. Minyatüre yeni boyutlar getirdi.

b. Kanuni Sultan Süleyman dönemi özellikleri :

Osmanlı kitap sanatının en parlak dönemidir. Sarayda Türklerin oluşturduğu Cemat-i Rum ve İranlıların oluşturduğu Cemat-i Acem adlı iki nakkaş grubu vardır.

Minyatürlerde işlenen konular :

Kale, liman ve şehirler topoğrafik bir anlatımla çizilmiştir. Osmanlı sarayının ekonomik gücü ve halkın yaşantısı anlatılmıştır. Elçi kabulleri ve sultanın adaleti vurgulanmıştır. Sultanların faaliyetleri, avlanma sahneleri ve hünerleri anlatılmıştır.

Teknik ve boyama özellikleri :

Yukarıdaki konular tamamiyle gözleme dayanarak çizilmiştir. Figürler ve çevre arasında bir ahenk ve ölçü göze çarpar. Kıyafetler detaylı olarak işlenmiştir. Türk mimarisinde kullanılan geometrik süslemelere yer verilmiştir. Zengin ve etkileyici renklerin yanı sıra, arka planda pastel renklerin kullanıldığı görülür. Altın yaldız gözü yormayacak şekilde kullanılmıştır. Aynı yüzyılda Bağdat'da farklı bir okulun olduğu şair Fuzuli'nin eserlerindeki minyatürlerden anlaşılır.

Sultan II. Selim ve IV. Murad'ın zamanında Kanuni döneminin bütün özellikleri devam eder. Sultan III. Mehmed dönemi klasik dönemden biraz farklıdır. Bu dönemde kullanılan renkler klasik döneme göre daha canlıdır. Kompozisyonlardaki figür sayısında azalma görülür. Konular sade bir anlatım tarzı ile işlenmiştir.

Sultan I. Ahmed, II. Osman ve III. Ahmed döneminde, minyatür sanatı klasik dönemin özelliklerini XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür. Osmanlı tarihinde Lale Devri olarak bilinen dönemde Batı etkisi görülmeye başlarsa da klasik dönemin özellikleri de devam eder. Bu dönemde : Kadın ve erkeklerin kıyafetleri günün modasına göre resmedilmiştir. Portre sanatı yeniden önem kazanırken, tek tek figürler halinde çalışmalar yapılmıştır. İslam sanatında

uygulanan iki boyutlu çalışmaların yerine üçüncü boyutun da girdiği göze çarpar.

4.CİLT SANATI

İslamiyetin getirdiği ihtiyaçla gelişen cilt sanatı, İslam sanatlarına paralel bir tekamül gösteren, incelik, güzellik ve zarafete ulaşmıştır. Orta Asya'dan İran, Arap Kitası ve Anadolu'ya geçmiş olan cilt sanatı, sanatkarların yetiştikleri bölgelerin motifleri ile bezenmiş, Arabesk, Herat, Hataî, Rumî Selçuk, Memluk, Osmanlı ve Mağribî motiflerle çeşitli cilt üslupları doğurmuştur.

Selçuklu ve Beylikler döneminde daha çok Arabesk desenler, Osmanlı Türkleri ise 14 ve 15. yüzyıllardan itibaren cilt kalıpları kullanarak pek çok cilt çeşidi meydana getirmişlerdir. Fatih devrinde Saray cilthanesi'nde yapılmış olan ciltler, klasik Türk cilt sanatının tam zirveye ulaştığı dönemdir. Bu döneme ait ciltlerde, hatayi, rumi, bulut motiflerinin kullanıldığını görmekteyiz. Ciltlerin içlerinde, aynı şemaya uygun süslemeler yapılmıştır. Ciltlerin altınla süslediği gibi, katiğ tekniği ile derinin oyularak, farklı renkteki zemin üzerine yapıştirildiği da görülmektedir.

Bazı ciltlerin içlerine ebru veya renkli kağıt da yapıştırılırdı.

17. yüzyıl'daki cilt örneklerinde, tüm cilt altın varakla kaplanarak, üzeri kıymetli taşlarla süslenirdi. Bu devirde de ciltlerin içlerine oyma tekniği ile bezemeler yapılmıştır. Ciltler üzerinde, farklı tekniklerde süslemeler görülür. 17. yüzyıl'dan sonra, deri üzerine işleme, ciltlerin süslenmesinde kullanılmıştır. Sim ve renkli ipliklerle yapılan işlemelerde, naturalist çiçek motifleri görülür. Geç tarihlerde ise kumaş üzerine işleme ciltler görülür.

18. ve 19. yüzyıl'ların ciltleri kadife üzerine sırma ve simle işlenerek bezenmekteydiler. Bütün ciltler deriden bir çerçeve içine alınarak, dayanıklı olmaları sağlanmaktadır. Aynı şekilde kağıt ve ebru ile de yapılmaktaydı.

Lake ciltler, Osmanlı ciltlerinin önemli bir grubudur. Öncülerine İran'da rastlanan lake ciltler, 17. yüzyıl'dan itibaren görülürler. Bezemelerinde daha çok koyu renk zeminde, altın ve çeşitli renlerde rumi, hatai, bulut, naturalist üslupta çiçeklerden oluşan motifler kullanılmıştır.

18. yüzyıl'ın ilk yarısındaki bu klasik motiflerin yanısıra, üst ve iç kapaklarında manzara, çiçek ve buket süslemeleri, 19. yüzyıl'a kadar kullanılmıştır.

Yazma eser ciltlerini dört parçada incelemek mümkündür :

Alt ve Üst Kapak: Kitabın metnini içine alan örtüsüdür. Genel olarak kapağın üstü ve bazen de içi süslemeler ihtiva eder.

Sırt (Dip Kısmı): Formaların bağlandığı bölümü örten kısımdır. Klasik Türk ciltlerinde ve genellikle İslami ciltlerin hepsinde bu kısım Batı ciltlerinde olduğu gibi bombeli değil, düzdür.

Mikleb: Kitabın ön tarafını örten sertabın ucunda genellikle üç köşeli, okunmakta olan yere konan kısımdır. Mikleb üstünde de kapaktaki desenler küçültülerek veya bir kısım şemse de bulunur. İç kapakta oyma sanatı varsa miklebe de görülür.

Sertab: Miklebi kitaba bağlayan ve kitabın ön kısmını muhafaza eden, miklebe hareket kabiliyeti sağlayan bölümdür. Zencerek veya motifler hatta kitap ismi veya Kur'anıkerim ise -abdestsiz dokunulmaz- ayeti yazılı olarak işlenmiştir.

4.1.CİLT SANATININ ÖZELLİKLERİ

Önceleri birbirine yapıştırılarak mukavva haline getirilmiş kağıtlara, iç kısmının traş edilmesiyle inceltmiş deriler yapıştırılarak kapaklar meydana getirilir. Motifler elle yapıldığında yekşah yazma cilt ; Kalıplar preste basılarak yapılırsa gömme cilt ; Etrafı (kapağın) dört tarafı deri, üstü kumaş veya ebru ile kaplanırsa ceharkuşe denilmektedir. Tamamen ebru ile kaplanırsa ebru cilt ; İpek veya atlas kumaşla kaplı olanlara kumaş ; Kadife ile kaplanana zerduva cilt; altın sırma ile işlenenlere zerduz; Gümüş ile işlenenlere simduz; Karton üzerine laklanarak yapılmış motifli ciltlere lake cilt; Kapakları dört köşe, kare veya beyzi kafeslerle süslenen ciltlere ise zilbahar cilt isimleri verilir.

Ciltlerde genel olarak alt ve üst kapağın ve miklebin ortasında, yuvarlak veya beyzi güneşe benzeyen motife şemse denilmektedir. Bazen şemseye bağlı bazen de ayrı, hemen yakınındaki küçük beyzi şekiller salbek, kapakların dört köşesini süsleyen mütifler ise köşebend adını alırlar. Bu motifleri zincire benzediği için zencerek denilen bir süsleme ile çerçeve içine alınır. Deri ciltlerde şemse varsa bu tür ciltlere şemse cilt denir. Şemse ciltler klasik üslûpta yapılmış olan en süslü ciltlerdir. Bunlar da yapılış tarzına göre değişik isimler alırlar :

Altan ayırma şemse cilt: Deri kapağa presle basılmış olan şemse motifleridir. Zemin altın yaldızlıdır; Üstten ayırma şemse cilt: Zemin deri renginde, motifler altın yaldızlıdır; Şoğuk şemse cilt: Motifler bezemesiz deri rengindedir; Mülemma' şemse cilt: Motifler ve zemin altın rengindedir; Mülevven şemse cilt: Şemsesi başka renkte olan cilttir; Müşebbek şemse cilt: Deri motifleri kesilerek veya oyularak yapılan cilttir; Mürgdar şemse cilt: Çiçeklerle bezenmiş ciltlerin üzerinde kuş da varsa bu isim verilir

4.2.CİLT SANATININ TERİMLERİ:

Ciltlerle ilgili terimler:

Türk ciltlerinde kapaklar taşmaz, kitabın boyundadır ve ciltlerde kullanılan bazı terimler vardır. Bunlar: Katia: Daha çok 15. ve 16. yüzyıl'larda kullanılan Türk oyma sanatıdır. Ciltlerde özellikle iç kapaklarda çok kullanılır; Şiraze dikiş tarzı: Renkli ipek makara iplikleriyle sağlamca örme tekniği; Köşebend: Cilt kapağının dört köşesine işlenen süslemeler; Vessale: Onarımda birleştirme, aynı cins kağıt veya deri ile ekleme tekniği; Akkase: Sayfa kenarları ayrı, ortası ayrı renklerle renklendirme tekniği; Zahriye: Genellikle metin sayfalarından daha kalınca ve değişik renkteki kitap kapaklarından sonra gelen ilk iç sayfadır; Bordür: Klasik ciltlerde kapağın dış kenarını çevreleyen bölümdür. Yerine göre "Pervaz, ulama, kenar suyu" gibi isimler alır; Cender: Ciltlenecek kitap dikildikten sonra, altının yapıştırılabilmesi için mengene olarak kullanılan alet; Cilbend: Yazma kitapların ciltlerini korumak için kullanılan kutu; Cilt ara kapağı: Ciltlenmiş bir kitapta dış kapak ile ara kapak arasında bulunan yaprak; Cilt kanadı: Kitap kapağı yerine kullanılan terim; Deffe: Kitap cildinin iki kapağından her birine verilen isim; Edirne Kari:

Edirne'de yapılan ciltler; Herat cildi: Herat'ta yapılan cilt; Istampâ cilt: Üzerine modelin hakkedildiği bir metal ıstampâ kızdırıldıktan sonra, derinin üzerine basılarak elde edilen süsleme; Kalıp: Çeşitli süslemelerin deriye basılması için kullanılan alet; Kalıp Baskısı: Cilt kalıbı yapmak için kullanılan alet; Kürrase: Yazma kitapların sekiz sayfadan oluşan forması bu şekilde isimlendirilir; Lake Cilt: Tahta, mukavva veya deri üzerine yapılan çeşitli boyamaların üzerine vernik sürülerek elde edilen cilt; Murassa cilt: Değerli taşlarla bezenen cilt; Mücellid: Cilt sanatıyla uğraşan kimse; Rugani: Ciltlerde yapılan nakış ve resimlerin parlak görünmesi için sürülen vernik cinse bir madde; Sadberk: Cilt kapaklarının ortasına süs yerinde yapılan şemsenin üst tarafındaki şekiller hakkında kullanılır; Şiraze: Klasik ciltte kitabın yapraklarının düzgün durmasını sağlayan bağ ve örgüye verilen isim; Yazılı cilt: İç kapağında, mıklep içi bordürlerde ayet ve beyitler yazılı olan ciltler; Yazma cilt: Üzerleri sıvama altın veya ezilmiş altın sürülerek yapılan ciltler.

5.KÂĞIT SANATI

5.1.KÂĞIT VE KÂĞIT YAPIMI

Arapçaıda da kâğıt denir. Eski tip kâğıtların teşhis edilmesinde belirli bir yöntem yoktur. Kâğıtlar ancak tecrübe yolu ile tanınabilir. Bilinen en eski kâğıt örneğinin M.Ö. 246 yıllarına ait olduğu sanılmaktadır. Müslümanların kaleme aldığı bazı metinlerde kâğıt hakkında bazı bilgilere tesadüf edilir. Bu eserler, muhtelif asırlarda kullanılan kâğıt türlerini ve bunların bazı özelliklerini içermektedir fakat çoğu kaybolmuştur.

Kâğıtları dört bölüme ayırmak mümkündür:

- a) Semerkandî, Devletabadi, İsfahani, Hindi, İstanbuli, Keşmiri, Firengî (Avrupaî) gibi belli bir coğrafi bölgeye nisbet edilen kâğıtlar,
- b) Fıstıkî, mavi, krem, samani gibi renklere nisbet edilen kâğıtlar,
- c) Mansuri, Talhi, Nuhi ve Süleymani gibi belli isimlere nisbet edilen kâğıtlar.
- d) Telli veya fitilli gibi belirli bir nesneye nisbet edilen kâğıtlar.

Kâğıt ihtiyacı beşeriyetle birlikte doğmuştur. İnsanoğlu ilk zamanlarda yazma ihtiyacını taş üzerine ve pişmiş topraktan tabletler üzerine yazarak gidermiş, daha sonraki devirlerde yazı yazmak için kurşun, tahta, tunç, fildişi satırları kullanmışlardır.

Bir taraftan eski Mısırlılar, diğer taraftan Amerikanın en eski sakinleri birbirlerinden habersiz olarak imal olunan papirus ve taş hurması kâğıtları yazı yazmak için kullanmışlardır. İki şerit tabakasının birbirine yapıştırılmasıyla oluşan papirus kâğıdının satırları pürüzlüdür. Düzeltmek için Fildişi ve sedef ile perdahlanır.

Papirus kağıdının kullanıldığı devirlerde onun kadar eski olmamakla birlikte her yerde bulunması kolay olan hayvan derileri üzerine de yazı yazılıyordu. Daha çok dana, ceylan, keçi ve koyun derileri kullanılırdı. Parşömenin iyisi dana derisinden, adileri koyun ve keçi derilerinden yapılırdı. Parşömenin yapımı kısaca şöyle olurdu: Deri, kılları kesildikten ve kireçlendikten sonra, gerdirilir. Önce ete yapışık yüzey, deriyi kesmeksizin yağ ve et parçaları kazınır. Daha sonra bir tahtaya gerilerek etli tarafına tebeşir tozu serpilir,

sathı sünger taşı ile düzeltilir. Kılıklı tarafı sünger taşı ile hiç bir kıl kalmayınca kadar temizlenir. Böylece hazırlanan parşömen çerçeveye gerilerek sıcak ve kuru havada kurutulur.

Kullanılan kağıdın özelliği parşömen ve papirustan tamamen farklıdır. İnce elyafın keçeleştirilmesi ile yapılan kağıt Çinlilerin eseridir. Kağıdın ilkel yapımı şöyledir : Önce elyaf uygun boyda kesilir, demet halinde bağlandıktan sonra suya batırılır. Bir kaç gün yumuşamaya bırakılır. Bundan sonra dışındaki sert kabuk soyulur, altından asıl kağıt yapımında kullanılan lifli tabaka çıkarılır. Bu tabakadaki lifli hücreler, normal selülozdan daha sağlamdırlar. Şerit halinde soyulan bu tabaka bol su ile yıkanarak temizlenir. İplere asılarak kurutulup küçük parçalar halinde kırılır. Odun külü ve kireç suyundan oluşan su ile kaynatılarak lifli hücrelerin ayrılması sağlanır. Kazandan çıkan yarı hamur görünümlü elyaf, bol su ile yıkanır. Tamamen hamur haline gelinceye kadar tomalanır.

Tamamen hamur haline gelen elyaf, tahtadan yapılan dört köşeli havuzlarda bol su ile karıştırılır. Su içine yayılan elyafı kağıt haline getirmek için, ölçülü gerilmiş bambu tellerinden yapılmış dört köşe elekler kullanılır. Bu elek elyaf bulunan suya daldırılır. Uygun bir şekilde sallayarak dikkatlice sudan çıkarılır. Su, bambu telleri arasından akar. Elek üstünde keçeleşmiş elyaf ince bir sayfa halinde kalır. Bu sayfa elekten ayrılarak düzgün bir yüzeyde kurumaya terk edilir. Kağıt kuruduktan sonra perdahlanır, üzerinde mürekkebin yayılmaması için, tutkalanır ve kullanılacak hale getirilir. Böylece kağıt elde edilmiş olur.

5.2.KAĞIT AHARCILIĞI:

Eskiden ülkemizde imal edilmekte olan kağıtların yüzleri, parlak olarak yapılmazdı. Bunun sebebi, kağıdı kullanacak olanların kendi arzularına göre kağıdın yüzünü cilalayabilmeleri içindi. Bu cilalama işi de ahar ve mührle ile olurdu. Ahar muhtelif maddelerden yapılırdı. Nişasta, yurmurta akı, nişadır, kitre, arap zamkı, üstübeç bunların başlıcalarıdır. Bunlar teker teker veya karışık olarak sürülürdü.

6. EBRU SANATI:

13. yüzyılda Türkistan'ın Buhara şehrinde yaşayan ve adı bilinmeyen bir usta tarafından ortaya çıkarılan ebru sanatı, uzun yıllar resmi mektuplardan kitaplara dek her türlü kağıdın süslenmesinde kullanılmıştır. 18. yüzyılın yarısına kadar İstanbul'un her yerinde rastlanan ebru sanatçıları günümüzde çok azdır.

Ebru terimi bulut, bulutumsu anlamına gelen Farsça "ebr", "ebri"den geldiğini söyleyenler olduğu gibi, su anlamına gelen Farsça "ab" ile yine yüz anlamına gelen Farsça "ru" kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıktığını söyleyenler de vardır. İki anlamı da doğrudur. Eskiden bulut gibi dalgalı ve harelî şekillerle süslenmiş kağıtlara ebru veya "ebrulî kağıt" kağıtların üzerini boya ile tıpkı mermer damarları gibi renkli dalgalar şeklinde süsleme işine de, ebrulama " denir. Ebrular çeşit çeşittir. Üzerine yazı yazılacak kağıtların kenarları ve ortası farklı renkte yapılanlarına Akkase Ebru, tekneye atılan boyaya müdahale edilmeden oluşan ebruya Battal Ebru, Boya atıldıktan sonra biz denilen bir alet ile sağdan sola ve sonra da aşağıdan yukarıya çizilerek elde

edilen ebruya Gel-git Ebrusu, Ayasofya'da Hatiplik yapan Hatip Mehmet Efendi'nin yaptığı ebruya Hatip Ebrusu, Serpilmiş kum tanelerini andırana Kumlu Ebru, şal desenini andıranlara Şal Ebrusu, Battal Ebrunun tarak denilen bir aletin yardımıyla biçim verilmesine Tarak Ebrusu deniliyor.

Geçmişten günümüze ebru sanatında sekiz, dokuz çiçek figürü kullanılmıştır. Lale, sümbül, karanfil, papatya, menekşe ve güldür.

Yaklaşık 500 yıl önce ebru sanatı nasıl yapıyorsa, ustadan çırağa geçerek günümüze dek sürdürülebilmıştır.

7.DİĞER SANATLAR:

Diğer güzel san'atlarda olduğu gibi, yazıda kullanılan aletlerin, malzemenin mükemmelliği san'atkarın başarısına tesir eder. Ecdadımız "Kem âlet ile tahsil-i kemâlat olmaz (kötü, kusurlu aletle iyi bir tahsil olmaz)" demişler. Yazı san'atında kullanılan kalemin, mürekkebin ve kâğıdın istenilen vasıfta hazırlanması uzun tecrübe ve bilgi mahsülüdür.

7.1.KÂĞIT MAKASÇILIĞI:

Eskiden memleketimizde yazı kâğıtları bugünkü gibi, kesilmiş olarak satılmazdı. Tek ve büyük tabakalar halinde satıldığından, herkes bu tabakalardan yazacağı yazının ebadına göre, istenilen ölçüde bir kâğıt kesmek için kâğıt makasları kullanırlardı.

Ustaları Türk olan makaslar İstanbul ve Sivas gibi merkezlerde yapılırdı. Nadiren Bosna ve Prizren'de de güzel ve zarif işlenen makaslara tesadüf edilirdi. Kâğıt makaslar çelikten, zarif ve uzun gövdeli, içi oluklu, ağızları birbirine uyumlu olurdu. Ekseriya gövde ve sapları altın kakma, mine kaplamalı yapılırdı. Sapları yaylı açılır kapanır, içine giripte yuvarlak bir şiş gibi olanları da vardı. Saplarında iki parmağın geçip tutması için halkalı kısımları, Allah'ı hatırlatmak için sülüs hatla "Ya Fettah" veya çifte "Ali" şeklinde yazı ile yapılır, bazen makası yapan sanatkarın adı oymak suretiyle yazılırdı.

7.2.KALEMKEŞLİK:

Eski el yazması kitapların ve yazı levhalarının kenarlarına, yıldız veya mürekkeple çizgi çekmeye kalemkeşlik denirdi.

7.3.KALEMTRAŞÇILIK:

Kalemtraş kıymetli ustaların elinde her biri sanat eseri olarak yapılmış, uzunca saplı, nisbeten küçük ve kısa ağızlı, kamış kalem açmaya mahsus bir bıçaktır.

Kalemtraşın kesici kısmına tığ, fildişi, kemik, abanoz, yeşim, sedef, mercan, akik, ödağacı, ünnab, pelesenk gibi maddelerden yapılan kısmına sap denir. Altından yapılanlar veya altın kakmalı olanlar da vardır. Sapla tığı bir birine bağlayan çelik, gümüş, altından yapılan kısma da paravane denilir. Her san'atkar kendi eseri olan kalemtraşa, tığın paravaneye yakın kısmına piring, altın veya gümüşten kendi adı bulunan damga koyardı.

Osmanlılar'da kalemtırışçılık güzel sanatlardan sayılırdı. Kalemtırışçıların en meşhuru 18. yüzyılda yaşamış Baba, Galatalı Recai ile Eyüblü Recai idi. Fenni ve Yümni, Recailer'den sonra adları hürmetle anılan üstadlardandır. Sıdkı, Ruhi, Zeki, Eşref ve Muhyi 19. asrın başlarında Safi, Kemali, Sıdkı ve Bursalı Hüsni gibi üstadlar bu sanatın son temsilcileridir.

Kalemtırış çeşitleri: Kalemtırışların birçok çeşitleri vardır. Bunlardan ucu dönük olarak yapılanlara katibi kalemtırış, söğüt yaprağı biçiminde olanlara katı', tashih için, ufak boyda ve yine küçük söğüt yaprağı biçiminde olanlara tashih kalemtırışı derler. Bundan başka, burunları mukavves olmayıp üçgen, şekilde büyük yazıları düzeltmek için yapılmış tashih kalemtırışları da vardır.

7.4.MÜREKKEPÇİLİK:

Hokka; içine mürekkep, boya, macun ve yağ gibi malzeme konan küçük yuvarlak kap, Arapça'da "küçük kutu" manasına gelir. Mürekkep hokkası yerine devat, mihbere, furza kelimeleri de kullanılmıştır. Türkçe'de devattan bozulmuş olan divit kelimesi, hokka ve kalemligi birlikte olan bir yazı aleti için kullanılır. Divit veya devat ise kalem koymak için boru şeklinde uzun sapı ve ucunda mürekkebe mahsus bir de hokkası bulunan eski usulde yazı aletidir. Bakır, piring ve gümüş gibi madenlerden yapılır. Bu sana'tın geçmiş büyük ustaları arasında Kanbur Ahmed, Mehmed Usta, Rumi, Fenni, Abdüllatif Recai en meşhurlarıdır.

Kullananın zenginlik derecesine ve mevkiine göre cam, porselen, abanoz, kuku ağacından, altın ve gümüşten yapılanları olduğu gibi, üzeri kıymetli taşlarla süslü sanat değeri olan hokka takımları, ayrıca Çin gülabdanların boğazı kırılarak ağızlar ve dipleri altın veya gümüşle tezyin edilmiş hokkalar da vardır.

Eskiden yazı yazmak için kullanılan mürekkebe, Türk mürekkebi veya bezir isi denirdi. Koyu siyah renkte olan bu mürekkeple yazılar kolaylıkla yazılırdı. Siyah mürekkebin yanı sıra la'al ve surh denilen kırmızı renkli mürekkepler de kullanılmıştır. Siyah mürekkep; neft, çıra isi, keçi kılı isi ve bezir yağı isinden yapılırdı.

7.5.MAKTA':

Arapça, kesecek alet anlamındadır. Üzerinde kamış kalemin ucu kesilen kemikten yassıca bir alettir. Türkçe'de bu ikinci anlam ile kullanılması hatadır. Makta' fildişi, başa, kemik, sedef ve abanozdan yapılmış, üzerinde kalem kesilen yazı aleti, kalemin yastığıdır. Gümüş ve altından yapılanları da vardır. Çoğunlukla 10 cm. uzunluğunda 2-3 cm. enindedir. Sırrî, Fahrî, Cevrî, Resmî, Rıza, Reşid ve Fikri adlı san'atkarların yaptıkları makta'lar meşhurdu. Sıralanan bu eski sanatlardan bir çoğu bugün tamamen ortadan kalkmıştır.

7.6.RIHÇILIK:

Yazılan yazılar rih denilen bir çeşit çok ince renkli kum ile kurutulurdu. Bu sanata rihçilik denirdi.

7.7.ZERVARAKÇILIK:

Kağıtlar, aharlanıp ve mührelendikten sonra bir de üzerine altın serpmeye yapılırdı. Bu sanata da zervarak yapma denirdi.

El yazması ve nadir eserler ile ilgili yazmalar@mkutup.gov.tr'den bilgi alabilirsiniz.

Sistem tasarımı, uygulama yazılımı ve görüntü tarama hizmetleri: